

4832
januari 1970

PROBLEMEN VAN ADOLESCENTEN OP ENKELE MIDDELBARE SCHOLEN

(Interim-rapport)

© TNO – All rights reserved

Voor de rechten en verplichtingen van de opdrachtgever met betrekking tot de inhoud van dit rapport wordt verwezen naar de Algemene Voorwaarden van TNO.

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, openbaar gemaakt, en/of verspreid op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van TNO.

M. Groen

J.J. Smit

I N H O U D

De hoofdstukken 6 en 7 zijn geschreven door J.J. Smit; de overige door Dr. M. Groen.

	<u>pag.</u>
0 VOORWOORD	3
1 INLEIDING	5
1.1 Algemene probleemstelling	5
1.2 Procedure	7
1.3 Enkele technische gegevens: de instrumenten	8
1.4 Indeling van het verslag	11
2 DE MEEST FREKWENT OPTREDENDE PROBLEMEN	13
2.1 Inleiding	13
2.2 Lichamelijke problemen	13
2.3 Schoolproblemen	14
2.4 Problemen thuis	15
2.5 Toekomst- en geldproblemen	15
2.6 Problemen in de relatie met leden van de andere sexe . .	17
2.7 Problemen in de relatie met anderen	17
2.8 Persoonlijke problemen	18
2.9 Samenvatting	19
2.10 Verschillen tussen leeftijdsgroepen en sexen	19
3 FREKWENTIE EN ERNST VAN DE KLACHTEN	22
3.1 Inleiding	22
3.2 De verdeling van ernstige problemen over de categorieën .	23
3.3 Lichamelijke problemen	24
3.4 Schoolproblemen	25
3.5 Problemen thuis	27
3.6 Toekomst- en geldproblemen	29
3.7 Problemen in de relatie met leden van de andere sexe . .	30
3.8 Problemen in de relatie met anderen	32
3.9 Persoonlijke problemen	33
3.10 De frekwentie van ernstige problemen	34
4 SAMENHANGEN TUSSEN DE AFZONDERLIJKE PROBLEMEN	37
4.1 Inleiding	37
4.2 De analyse-techniek	38
4.3 Overzicht van de resultaten	40
4.4 Nadere analyse der klusters: jongens en meisjes	42

I N H O U D (vervolg)

	<u>pag.</u>
5 DE LEERLINGEN EN HUN BELANGRIJKSTE PROBLEMEN	48
5.1 Inleiding	48
5.2 Belangrijkste problemen	49
5.3 Lichamelijke klachten	50
5.4 Schoolproblemen	50
5.5 Problemen thuis	51
5.6 Toekomst- en geldproblemen	52
5.7 Relaties met andere sexe en anderen	53
5.8 Persoonlijke problemen	53
5.9 Politieke problemen	54
5.10 Samenvatting	54
5.11 De school en de hoofdproblemen	55
5.12 Behoeftte aan gesprekspartner	57
6 VERSCHILLEN TUSSEN SCHOLEN, SEXEN EN LEEFTIJDSC ^{GROEPEN} ~~GENOTEN~~	59
6.1 Inleiding	59
6.2 Verschillen tussen de scholen	59
6.3 Verschil tussen de sexen	60
6.4 Verschillen tussen de leeftijdsgroepen	60
7 INZICHTEN VAN DE LERAREN IN DE PROBLEMEN VAN HUN LEERLINGEN	61
7.1 Inleiding	61
7.2 Probleemstelling en inhoud	61
7.3 Procedure	62
7.4 Het oordeel van de leraren	63
7.5 De schoolarts	67
7.6 Slotopmerking	71
8 INTELLIGENTIE, SCHOOLCIJFERS EN KLACHTEN	72
8.1 Inleiding	72
8.2 Intelligentie en schoolcijfers	73
8.3 Intelligentie, schoolcijfers en klachten	78
8.4 Enkele typische groepen leerlingen	83
8.5 samenvatting	87
9 PERSPEKTIEF	88
Bijlage	
I LITERATUUR	
II LIJST VAN TABELLEN	
III OVERZICHT PER KATEGORIE VAN HET AANTAL ENKELE EN DUBBELE AANSTREPINGEN	

0 VOORWOORD

Dit onderzoek kon tot stand komen dankzij de medewerking van rektoras, leraren en leerlingen van het Stedelijk Gymnasium te Haarlem, het Barleus Gymnasium te Amsterdam, en het Zaans Lyceum te Zaandam.

Wij hopen dat dit onderzoek mag bijdragen tot een beter inzicht in de zorgen en problemen van middelbare scholieren.

Men kan zich afvragen in hoeverre de resultaten generaliseerbaar zijn naar andere groepen middelbare scholieren dan degenen die in dit onderzoek ondervraagd zijn.

Gezien de grote overeenstemming tussen onze resultaten en die op Amerikaanse middelbare scholen menen wij dat dat inderdaad het geval is.

Wij zijn al degenen die aan dit onderzoek meegewerkt hebben zeer erkentelijk, en willen hier in het bijzonder dank zeggen aan de heer E.O. Weytingh die de organisatie perfekt liet lopen.

Dr. M. Groen, psycholoog

J.J. Smit, sociologisch kandidaat

1 INLEIDING

1.1 Algemene probleemstelling

De in dit verslag beschreven onderzoekingen zijn een eerste aanzet tot een inventarisatie van problemen van adolescenten.

Zo'n inventarisatie kan voor verschillende doeleinden gebruikt worden. In de eerste plaats is het van belang het beleid ten aanzien van schooladviesdiensten en konsultatiebureaus voor jeugdigen wat meer in een empirische basis te verankeren. Uiteraard dient men op dit punt geen overdreven verwachtingen te koesteren van het hier beschreven onderzoek, aangezien het in een aantal opzichten beperkt van opzet is. Dat neemt niet weg dat men wel alreeds aanwijzingen kan vinden over wat de aard van de problemen van middelbare scholieren is. Een dergelijk gegeven kan van belang zijn voor de bemanning van bovengenoemde instituten.

De inventarisatie kan ook een ander nut hebben: er bestaat een vrij algemeen gangbare opvatting dat jongeren (en volwassenen) de kans moeten hebben te falen (Groen, 1967/1969). De moeilijkheid in die theorie is hoe hoog en van welke aard de barrières voor de verschillende groepen dienen te zijn. Uit een oogpunt van preventieve geneeskunde is het van belang dat jongeren niet als het ware murw gemaakt worden, omdat de problemen die ze te verwerken hebben, te groot zijn. Men zou daarom graag willen weten welke jongeren "er onder door dreigen te gaan", en anderzijds wie kennelijk (te) licht belast zijn.

Mentale belasting kan door verschillende omstandigheden veroorzaakt worden. In een aantal gevallen zijn er zelfs nauwelijks of in het geheel geen externe factoren te bespeuren, terwijl het betreffende individu toch gebukt gaat onder (te) zware belasting. Wij zijn er in onze studie van uitgegaan dat de werkomstandigheden, hier de schoolsfeer, een belangrijke rol spelen, maar dat ook moeilijkheden thuis of in de relatie met anderen, zorgen over de toekomst, of "persoonlijke problemen" grote druk kunnen opleveren. Daarbij is een onderzoek naar "syndromen" een eerste vereiste, aangezien niet van tevoren bekend is wat oorzaak en wat gevolg is: een leerling kan thuis problemen krijgen, omdat zijn schoolcarrière niet naar wens verloopt, maar het omgekeerde is evenzeer denkbaar. Een korrelatiestudie behoort dus vooraf te gaan aan een theorie over mogelijke kausale verbanden. Er zijn uiteraard nog een aantal bij-effecten van deze inventarisatie denkbaar, met name in het kader van ontwikkelingsstudies. Men zou zich bijv. kunnen interesseren voor de samenhang van

lichamelijke en geestelijke rijping. Ook in dit opzicht kan een inventarisatie van problemen enig inzicht opleveren. Voor de huidige opzet is dat echter een sekundaire doelstelling.

Er zijn vele manieren om "problemen" te beschrijven, variërend van dikwijls wat onhandig geformuleerde onlustgevoelens door de adolescent zelf tot een overzicht van diagnoses van specialisten. In dit onderzoek hebben wij een middenweg gekozen, door 731 adolescenten te verzoeken in een lijst van 210 problemen datgene aan te strepen wat op henzelf betrekking had.

Die procedure heeft grote voordelen, aangezien de meeste adolescenten (en volwassenen) als regel moeite hebben onder woorden te brengen wat hun dwarszit. Geeft men ze nu een lijst met pasklaar geformuleerde problemen, dan loopt men minder het risico van "geen respons" of onduidelijke problemen. De keerzijde van de medaille ligt voor de hand: velen zullen door deze lijst op een idee gebracht worden, en daardoor meer problemen aanstrepen dan gezien hun onlustgevoelens nodig was. Inderdaad zijn er aanwijzingen (Mooney, Manuel 1950) dat bij toediening van de lijst voor een tweede keer het aantal aangestreepte klachten toeneemt. Men verklaart dat soms uit de onder invloed van de lijst toegenomen "openheid" in de groep. Dit brengt ons weer terug op de doelstelling. Want als de lijst werkt als een trechter of als een mal, waarin vage onlustgevoelens vorm krijgen, hoeft dat niet persé een nadeel te zijn. De vraag naar de validiteit, in de zin van wat meet deze lijst, wordt dan wèl moeilijk te beantwoorden. Externe criteria van onlustgevoelens bestaan vrijwel niet. Enerzijds behoeft een hoge graad van onlustgevoelens niet samen te gaan met overt gefrustreerd gedrag, in de zin van over- of onderproduktie, en anderzijds staat het niet van tevoren vast dat een relatieve afwezigheid van onlustgevoelens wèl tot prestaties en andere activiteiten zal leiden, die meer in overeenstemming met karakter en aanleg van betrokkenen zijn.

Een ander probleem dat zich onmiddellijk opdringt als we ervan uitgaan dat klachten de vertaling van vage onlustgevoelens zijn, is dat van de weging der afzonderlijke problemen. Men kan uiteraard elk probleem even zwaar wegen, hoewel een dergelijk procédé ongetwijfeld een vertekening zal geven, al was het alleen maar omdat sommige problemen voor betrokkene vrijwel identiek zijn, zodat sommige aspecten dubbel geteld zullen worden. Belangrijker nog is het bezwaar dat voor betrokkenen het ene probleem een groter deel van de

onlustgevoelens (om het maar even ruimtelijk voor te stellen) zal bestrijken dan een ander.

De studie heeft, zoals gezegd een oriënterend karakter; men kan op grond van een eenmalige afname van een lijst problemen geen diepgaande konklusies trekken. Toch komt het ons voor dat de informatie, die in dit onderzoek met alle beperkingen vandiën, verzameld is, een bijdrage kan leveren tot het vraagstuk van de mentale belasting van middelbare scholieren.

1.2 Procedure

In de laatste week van maart 1969 kon, dankzij de medewerking van rektoren, konrektoren en leraren van drie vwo-scholen (een lyceum en twee gymnasia) de in de vorige paragraaf bedoelde vragenlijst aan ruim 700 leerlingen in de leeftijdsgroepen van 13 tot 20 jaar afgenomen worden. Besloten werd niet alle leerlingen van deelnemende scholen in het onderzoek te betrekken, aangezien verwacht werd dat met name voor de leerlingen in de eerste klassen de vragenlijst te moeilijk zou zijn.

Bovendien bleek het, om organisatorische redenen op één der scholen moeilijk de vragenlijst in de hoogste klassen af te nemen, zodat de uiteindelijk onderzochte 38 klassen als volgt over de scholen verdeeld waren:

	tweede klassen	derde klassen	vierde klassen	vijfde klassen	zesde klassen	totaal klassen	totaal leerl.
school 1 lyceum	3	4	7	-	-	14	320
school 2 gymnasium	2	3	3	3	4	15	269
school 3 gymnasium	2	2	1	2	2	9	142
aantal klassen	7	9	11	5	6	38	-
aantal leerlingen	148	194	222	75	92	-	731

Aan het hier besproken onderzoek was een beperkt vooronderzoek voorafgegaan in de hoogste klassen van een mavo-school. Bij die gelegenheid was een mechanische procedure ontwikkeld voor de verwerking van het te verzamelen materiaal. De belangrijkste moeilijkheid daarbij was het ontwerpen van antwoordformulieren die door een IBM-leesapparaat nr. 1232 gelezen konden worden, zodat de registratie

op ponskaarten automatisch zou kunnen gebeuren. De reproductieafdeling van het N.I.P.G./TNO slaagde er zo goed in een bruikbaar formulier te ontwerpen, dat van de 731 x 6 formulieren minder dan 1,5% door de leesmachine geweigerd werd.

Behalve de vragenlijst werd een intelligentietest afgenomen met het doel enige aanwijzingen te krijgen over eventuele diskrepanties tussen intelligentie en prestatie in verband met de problemenscores. Het onderzoeksprogramma (intelligentiest en vragenlijst) kostte per klas inclusief de introductie, één lesuur. Met een achttal proefleiders was het mogelijk op één ochtend het materiaal van één school te verzamelen.

Vragenlijst en intelligentietest zijn "anoniem" afgenomen, dat wil zeggen volgens het systeem waarbij elke leerling een blanco kaart van zijn naam en nummer voorziet; de tests en vragenlijsten alleen van zijn nummer. De blanco kaarten, die de sleutel vormen, worden vervolgens door de rektor bewaard.

In een later stadium werden de (paas-) rapportcijfers van de betrokken leerlingen opgevraagd, zodat het gemiddelde cijfer zou kunnen dienen als prestatie maat.

Tenslotte is, als extra gegeven, een beoordeling van de leerlingen door leraren, rektor en schoolarts ten aanzien van de problemen waaronder de leerlingen naar het inzicht van deze beoordelaars gebukt gaan, opgenomen.

1.3 Enkele technische gegevens: de instrumenten

Over de vragenlijst en intelligentietest zal hier met een enkele opmerking volstaan worden. Er zijn voornamelijk in de angelsaksische landen verschillende "probleemvragenlijsten" in omloop, die inhoudelijk niet veel van elkaar verschillen. Alle vragenlijsten bestaan uit een 200 tot 400 problemen, naar sektor geordend. De opdracht is steeds die klachten aan te strepen waarvan betrokkene last heeft, met dit verschil dat bij sommige lijsten eveneens gevraagd wordt aan te geven in welke mate men last van het betreffende probleem heeft.

Voor dit onderzoek hebben we één van de zes versies van de Mooney Problem Checklist gekozen, en wel de junior high school versie in de bewerking van 1950 (Mooney, 1950). Men kan zich afvragen waarom de "junior"-versie en niet de "senior"-uitgave gekozen is. Het leek ons dat de Nederlandse scholieren, gezien de weinige ervaring die in

ons land met dit soort vragenlijsten opgedaan is, niet al te zwaar belast zouden moeten worden. De "junior"-versie is de kortste versie (210 problemen, verdeeld over zeven gebieden), en tegelijkertijd de minst gedifferentieerde versie. Alle andere versies tellen meer problemen en meer gebieden. Achteraf bleek echter dat de tijd die de gemiddelde leerling in ons onderzoek voor het invullen van de lijst nodig had, vrijwel gelijk was aan de tijdsduur die door de opstellers van de lijst opgegeven wordt (20 minuten).

Bovendien kwamen de frekwentieverdelingen sterk overeen met de Amerikaanse verdelingen. Er is ons van de aanvankelijk tegen deze lijst geopperde bezwaren, onder andere dat de problemen te weinig aan de Europese denktrant zouden aansluiten, niets gebleken.

De lijst is in de huidige vorm even goed bruikbaar voor Nederlandse als voor Amerikaanse scholieren.

Het is niet de eerste keer in de testpraktijk dat veronderstelde kulturele verschillen niet aantoonbaar blijken: Amerikaanse tests en vragenlijsten passen als regel zeer goed op een Nederlandse populatie. Gezien deze ervaring hadden we in de hogere klassen heel goed de "senior"-versie kunnen afnemen. Het resultaat van deze misschien onjuiste beslissing is niet onplezierig, aangezien we nu vergelijkbare gegevens uit alle deelnemende leeftijdsgroepen hebben.

Overigens merkten we later dat een groep Westduitse psychologen een andere Amerikaanse problemenlijst (Remmers & Shimberg, SRA-Youth Inventory, 1960) in hun land eveneens in een letterlijke vertaling op de markt gebracht hebben. De ervaring in West-Duitsland was gelijk aan de onze: De Amerikaanse lijst voldeed uitstekend bij Duitse jongeren.

Men kan zich afvragen of de problemen die in 1950 in Amerika de jongeren bezighielden, nu nog steeds een grote rol spelen. Dat is de vraag naar de wenselijkheid van een moderne bewerking; men zal echter in dit verslag zien dat de 1950-uitgave voor onze middelbare scholieren goed voldeed; eventueel zou de lijst aangevuld kunnen worden met een paar politieke, of "Weltschmerz"-achtige problemen. Dit soort problemen was wel opgenomen in de eerste oorlogs-uitgave in Amerika, maar werd uit de 1950-editie weggelaten. Men dient het belang van deze problemen niet te overschatten: voor de meeste jongeren (en ouderen) is het hemd nader dan de rok. Op de in de door ons gebruikte versie voorkomende zeven categorieën is dan ook weinig kritiek gekomen van de kant van de ruim 700 scholieren die de lijst

ingevuld hebben.

De zeven categorieën zijn: het eigen lichaam, de schoolsfeer, de situatie thuis, toekomst en geld, de andere sexe, anderen in het algemeen, en persoonlijke zaken.

Ten aanzien van de door ons gebruikte intelligentietest (de "Otis": gamma-versie, 1954) kan men dezelfde kritiek hebben: het is ons echter gebleken dat zelfs de Amerikaanse omrekeningsnormen (om van het aantal goed gemaakte sommen tot een IQ te komen) goed voldeden: de IQ's per leeftijdsgroep bleken bij benadering hetzelfde gemiddelde en gelijke spreidingen op te leveren.

Zoals men weet bestaat de Otis-serie uit een aantal schriftelijke intelligentietests die groepsgewijze afgenomen kunnen worden. Weliswaar is een Otis-IQ minder nauwkeurig dan een via een individueel afgenomen intelligentietest tot stand gekomen IQ, maar van de groepstests is de Otis ongetwijfeld een van de beste. De Otis-serie is voortgekomen uit Amerikaanse legertests in de eerste wereldoorlog. De serie is sindsdien herhaaldelijk opnieuw geijkt, en aangepast aan nieuwe generaties.

In tegenstelling tot de vragenlijst konden we, door de eigenaardige formulering der opgaven, geen letterlijke vertaling van deze test gebruiken. Wij waren gedwongen een aantal nieuwe opgaven te verzinnen, vooral bij de opgaven die teveel op de eigenaardigheden der Engelse taal betrekking hadden.

Het gebruik van de Otis bleek achteraf nog een ander voordeel te hebben: ook in Amerika is een combinatie van Mooney en Otis zeer gebruikelijk: dit vergemakkelijkte de vergelijking van de resultaten in Amerika en ons land aanzienlijk.

Over de schoolcijfers behoeft hier weinig gezegd te worden; één merkwaardig resultaat is echter de moeite van het vermelden waard: uit gesprekken met leraren op één van de drie scholen bleek ons dat aldaar een groot gebrek aan vertrouwen in rapportcijfers bestond. Men bracht voortdurend het boek van De Groot (1966) naar voren, waarin de betrekkelijkheid van de beoordeling van de prestaties der leerlingen in een rapportcijfer aangetoond zou zijn^{*)}. Welnu, bij de bewerking van de rapportcijfers viel op dat op één school de variabele "rapportcijfer", technisch gesproken, zich "raar" gedroeg (niet normaal verdeeld; weinig overeenstemming met IQ, e.d.).

Men kan zich, hoewel dit gezichtspunt een preciezer studie verdient, niet aan de indruk onttrekken, dat de wens hier de vader van de

---

*) De Groot bepleit echter vervanging van oude procedures door nieuwe. Zolang dat niet realiseerbaar is, dient men het oude systeem te blijven gebruiken.

gedachte is. Als het docentenkorps van een school van mening is dat er bij de toekenning van cijfers meer foutieve dan juiste beoordelingen tot stand komen, is dat blijkbaar bij dat specifieke docentenkorps ook het geval; als men het vertrouwen in een procedure verliest, springt men onzorgvuldiger met die procedure om.

1.4 Indeling van het verslag

In de eerste hoofdstukken (2, 3 en 4) vindt men een overzicht van de frekwentieverdelingen der afzonderlijke problemen. Hoofdstuk 2 geeft een min of meer gedetailleerd beeld van populaire en zeldzame problemen. Daarbij zijn vanwege de overzichtelijkheid, de afzonderlijke problemen per probleemgebied besproken.

In hoofdstuk 3 is getracht een verband te leggen tussen de populariteit van de afzonderlijke problemen en de "ernst" van die problemen volgens de leerlingen zelf. Met de indeling in ernstige, minder ernstige en betrekkelijk onbelangrijke problemen is in de rest van het verslag vooralsnog geen rekening gehouden.

Hoofdstuk 3 staat dus op zichzelf.

In hoofdstuk 4 vindt men een poging een aantal afzonderlijke klachten onder te brengen in "probleemsyndromen", door middel van klusteranalyse.

Hoofdstuk 5 neemt een geheel aparte plaats in: het gaat hier om een evaluatie van de vragenlijst door de leerlingen om de vraag of de leerlingen meer bemoeienis van de school inzake hun problemen wensen, en in hoeverre men behoefte heeft aan deskundige gesprekspartners ten aanzien van bepaalde problemen.

In hoofdstukken 6, 7 en 8 komen de problemen, nu samengevoegd per probleemgebied aan de orde.

Hoofdstuk 6 is een (voorlopig) overzicht van verschillen tussen en scholen, sexen en leeftijdsgroepen per sektor. Wij verwachten te zijner tijd dit hoofdstuk door een technisch beter verantwoord, en een vooral meer uitgebreide analyse van de verschillen tussen en de wederzijdse beïnvloeding van de drie variabelen ten aanzien van de problemen te kunnen vervangen.

In hoofdstuk 7 (evenals in hoofdstuk 8) is een begin gemaakt met de evaluatie van de resultaten van de problemenlijst.

In hoofdstuk 7 zijn de overeenkomsten en verschillen van de uitkomsten met het inzicht van rektor, schoolarts en leraren in de problemen van de leerlingen vergeleken.

In hoofdstuk 8 vindt men vergelijkingen tussen intelligentie, schoolcijfers en problematiek van de leerlingen.

Het zal duidelijk zijn dat deze studie op een aantal punten aanvulling behoeft; wat vooralsnog ontbreekt, is een onderzoek naar de betrouwbaarheid van de resultaten. Bovendien is de kwestie van de validiteit, in de zin van wat de lijst in feite meet, niet geheel duidelijk geworden. Het is echter waarschijnlijk dat het laatste aspect ook in verdere onderzoekingen niet uit de verf zal komen, aangezien objectieve criteria, waaraan men de uitkomsten zou kunnen toetsen, in dit wazige, maar zeer belangrijke gebied, ontbreken.

Wij hebben echter gemeend de uitgave van dit rapport niet langer te moeten uitstellen. De lezer zal in dit interim-rapport al een grote hoeveelheid direkt bruikbare gegevens kunnen vinden.

2 DE MEEST FREKWENT OPTREDENDE PROBLEMEN

2.1 Inleiding

Alvorens in te gaan op samenhangen tussen bepaalde "problemen", en de verdeling der "problemen" over specifieke leeftijdsgroepen, sexen, scholen of klassen, is het van belang een algemene indruk te krijgen van wat veel en weinig voorkomende problemen zijn. We zullen daarom bij wijze van inleiding de meest frekwente en de minst populaire uitspraken per categorie schetsen.

De 210 uitspraken zijn naar hun inhoud in een zevental categorieën van elk 30 te verdelen. Die categorieën zijn:

- a) lichamelijke problemen;
- b) schoolproblemen;
- c) problemen thuis;
- d) zorgen over de toekomst of geld;
- e) problemen in de relaties met leden van de andere sexe;
- f) problemen in de relaties met anderen;
- g) persoonlijke problemen.

Het spreekt welhaast vanzelf, dat niet elke categorie evenveel populaire klachten oplevert. In de categorie "problemen thuis" zijn er bijvoorbeeld maar drie problemen door 10% of meer leerlingen aangestreept, terwijl van de categorie "schoolproblemen" niet minder dan 18 van de 30 door meer dan 10% zijn aangestreept.

De overige categorieën schommelen, wat betreft het aantal populaire klachten, tussen deze twee categorieën.

2.2 Lichamelijke problemen

In de categorie lichamelijke problemen geeft 20% een gebrek aan slaap op, 11% is gauw moe, en 15% heeft vaak last van hoofdpijn. Niet minder dan 10% vindt van zichzelf dat ze te veel roken; datzelfde aantal heeft veel last van verkoudheid en/of voorhoofdsholte-ontsteking. Meer algemene lichamelijke klachten, zoals "ik voel me niet lekker, ik ben niet zo gezond, ik ben vaak ziek, niet zo sterk", komen aanzienlijk minder vaak voor (van 6 tot 2%). Datzelfde geldt voor moeilijkheden met het gehoor, de keel, tanden, voeten, gezicht, huid of buik.

Er voelen zich overigens meer leerlingen te dik dan te mager, meer te klein dan te lang. De jeugdpuistjes spelen eveneens blijkbaar bij een betrekkelijk klein percentage (4 à 6%) een rol.

Samenvattend lijkt lichamelijk onderzoek gewenst voor een zeer klein percentage leerlingen, terwijl we op dit moment nog niet kunnen zeggen in hoeverre genoemde problemen met andersoortige samengaan. Bovendien is uiteraard niet bekend in hoeverre de klagers al onder medische controle staan. De belangrijkste konklusie schijnt voorlopig dat er minder behoefte aan lichamelijk onderzoek dan wel aan controle op het gebied der geestelijke gezondheid nodig is. Gebrek aan slaap, hoofdpijn en "gaww moe" zullen in het algemeen meer^{met} de wijze van leven dan met iets anders te maken hebben. Evenals voor de volgende categorieën is echter lokalisatie en samenhang der problemen onontbeerlijk voor beter gefundeerde konklusies.

2.3 Schoolproblemen

Ten aanzien van schoolproblemen verklaart maar liefst 30% dat ze hun gedachten moeilijk bij het werk kunnen houden: blijkbaar wordt de stof nog steeds niet erg smakelijk opgediend. De angst voor wiskunde komt eveneens frekwent voor (24%), in tegenstelling tot die voor grammatika en spelling.

Ten aanzien van het huiswerk doet zich een onverwachte omdraaiing voor: 14% klaagt over een teveel aan huiswerk, maar niet minder dan 22% vindt van zichzelf dat ze te weinig tijd aan het huiswerk spenderen! Kennelijk zoeken meer leerlingen de fout bij zichzelf dan in de school. Men kan dit overigens weer zien als een bevestiging van de in de vorige paragraaf geponeerde veronderstelling dat de onvrede met de eigen leefwijze groot is, misschien groter dan de kritiek op de school.

Merkwaardig is ook de diskrepantie tussen "geen interesse in bepaalde vakken" (22%) en "teveel gedwongen vakken" (14%). Voeg daarbij het zeer geringe aantal leerlingen (3%) dat meent te weinig vrijheid in de klas te hebben, dan blijkt ook hier weer dat men bereid is een aantal oninteressante vakken te accepteren. Helaas ontbrak een uitspraak over een teveel aan vrijheid in de klas. Het is gezien de voorgaande resultaten waarschijnlijk dat zo'n uitspraak vrij veel stemmen zou krijgen.

Een groot deel (22%) kan niet met een bepaalde leraar opschieten, maar slechts een zeer kleine groep (4%) verwijt het lerarenkorps dat "ze

zich niet houden aan wat ze ons leren". De kritiek op het lerarenkorps als geheel is dus zeker niet groot.

Behalve wiskunde geeft ook een mondelinge beurt bij 20% problemen; in samenhang met de behoefte aan meer discussie in de klas (16%) en eventueel de angst om hardop in de klas iets te zeggen (11%) wijst dit op een behoefte aan grotere spreekvaardigheid, die misschien ook kan dienen de zeer frekvent optredende verlegenheid (zie rubriek "persoonlijke problemen") te overwinnen.

Ten aanzien van het blijven zitten valt op dat niet minder dan 17% van het feit dat ze eens zijn blijven zitten een probleem maakt, terwijl 15% bang is om in de toekomst te zullen blijven zitten. Het is mogelijk dat het grotendeels dezelfde leerlingen betreft, maar dit zal verderop ter sprake komen.

Eén opmerking is misschien nog interessant: slechts 1% van de leerlingen vindt de schoolboeken te moeilijk. Het schijnt dat de schrijvers van schoolboeken de juiste toon te pakken hebben.

2.4 Problemen thuis

Problemen thuis zijn als gezegd weinig frekvent aangestreept. Een uitzondering vormen voor de hand liggende uitspraken als "ik vertel mijn ouders niet alles" (16%), "ik kan thuis bepaalde problemen niet uitpraten" (13%), en "mijn ouders werken te hard" (10%). In hoeverre hier emotionele verwaarlozing, of althans onachtzaamheid aan ten grondslag ligt, kunnen we uiteraard niet uitmaken. Misschien dat lokalisatie en samenhang wat meer licht kunnen verschaffen.

In elk geval is kritiek op de ouders niet zeer frekvent. Vanzelfsprekend komen ouderwetse ideeën (9%), te hoge verwachtingen (8%), onbegrip (7%), nogal eens bij ouders voor; evenals trouwens de klacht dat de ouders te veel aanmerkingen hebben (6%), betrokkene als kind behandelen (6%) of te weinig vrijheid geven (6%).

Zeer weinig frekvent komen klachten over het voortrekken van broertjes of zusjes voor (2%), evenals de klacht dat de ouders betrokkene niet vertrouwen (2%) of een hekel aan zijn vrienden hebben (2%).

2.5 Toekomst- en geldproblemen

De categorie toekomst- en geldproblemen telt niet minder dan 14 (van de 30) uitspraken die door meer dan 10% van de gehele onderzoeksgroep zijn aangestreept.

Het meest frekwent aangestreept zijn "behoefte aan goede raad wat ik na deze school zal gaan doen" (22%), "voor welk vak geschikt" (20%), "wat later te doen" (18%), beroepenkennis (17%). Vrijwel niemand maakt zich overigens zorgen hoe aan een baan te komen (0,4%).

Meer specifieke uitspraken als "meer over universiteit weten" en "meer over het zakenleven" zijn door respektievelijk 20 en 6% aangestreept.

Men krijgt sterk de indruk dat deze problemen niet te verhelpen zijn door beroepskeuzevoorlichting. Het lijkt er veel meer op dat de leerlingen meer leiding vragen ("goede raad", "waarvoor geschikt") bij de keuze van hun verdere loopbaan. Een uitgebreide scholen- en beroepenvoorlichting kan dit soort klachten alleen maar vermeerderen, ook al omdat niemand zich zorgen maakt hoe hij aan een baan moet komen. Het ligt ook wel voor de hand dat de beroepskeuze moeilijker wordt naarmate men meer over verschillende beroepen te weten komt.

Ten aanzien van de geldzorgen springen uitspraken als "ik zou graag wat geld verdienen" (18%), "een paar uur per week geld verdienen" (15%), en "het vakantiebaantje" (14%) eruit. De vragen over zakgeld (te weinig, geen vast, en financiële afhankelijkheid) spelen daarentegen nauwelijks een rol (respektievelijk 8, 2 en 5%)! Geldzorgen thuis schijnen ook maar voor 5% problemen op te leveren. Een uitspraak als "ik heb minder geld dan mijn vrienden" of zelfs "ik heb te weinig mooie kleren" wordt eveneens door slechts 5% aangestreept.

Deze resultaten spreken wel voor zichzelf, en zijn in elk geval in overeenstemming met het bekende verschijnsel van bijverdiensten voor scholieren. Door deze bijverdiensten raakt de financiële afhankelijkheid van de ouders op de achtergrond. Een merkwaardig resultaat is overigens dat vrijwel niemand (0,5%) meent dat hij te hard moet werken voor het geld wat hij krijgt.

Ten aanzien van de toekomst zijn er nog twee zeer populaire uitspraken die althans inhoudelijk enigszins los van de rest staan: de belangstelling voor wat er met je gebeurt als je sterft (16%) en de vraag of de volgende klas moeilijk zal zijn (16%). De laatste uitspraak zullen we in verband brengen met schoolproblemen, terwijl de eerste meer bij de religieuze belangstelling thuis lijkt te horen (persoonlijke problemen).

Overigens vragen de 6% leerlingen die de sterke uitspraak "ik ben bang voor de toekomst" aanstrepen eveneens nader onderzoek.

2.6 Problemen in de relatie met leden van de andere sexe

De relaties met de andere sexe leveren relatief vrijwel weinig frekwent aangestreepte uitspraken op. De populaire uitspraken in deze categorie zijn voor het grootste deel minder specifieke uitspraken, dat wil zeggen uitspraken die evengoed onder een andere categorie ondergebracht zouden kunnen worden.

Het meest frekwent (21%) is de uitspraak over het belang van het uiterlijk (belangrijk er leuk en vlot uit te zien) aangestreept. Specifieker uitspraken als "jongens of meisjes vinden me niet aardig" zijn overigens slechts door 3% aangekruist.

Moeilijkheden om een gesprek gaande te houden heeft 20%, een klacht die overigens meer aansluit op soortgelijke problemen in de categorie "relaties met anderen" en "persoonlijke problemen". Tot diezelfde groep hoort inhoudelijk het "zich in gezelschap niet op z'n gemak voelen" (8%).

Ook het gebrek aan vrije tijd (16%) maakt niet duidelijk waarvoor men die grotere vrije tijd zou willen gebruiken. De 8% die geen kans krijgt te doen waar ze zin in hebben, verheldert dit punt al evenmin. Van de konkretere uitspraken is alleen de vraag "of ik verliefd ben of niet" door meer dan 10% (13%) aangestreept. Problemen bij het uitgaan met iemand van de andere sexe doen zich slechts bij 7% van de leerlingen voor, evenals trouwens bij het maken van een afspraakje (6%), of hoever te gaan bij het vrijen (6%).

Behoeftte aan sexuele voorlichting wordt door weinigen opgegeven (6%), evenals "meer over meisjes" (3%), of "over jongens(2%) willen weten".

Aan de andere kant meent niet minder dan 6% dat ze teveel aan jongens/meisjes denken, hetgeen toch wel op problemen kan wijzen. Bij het praten over sex wordt 5% verlegen.

Samenvattend krijgt men indruk dat de meest frekwente problemen op het gebied der relaties van de sexen toch niet voor meer dan ca. 6% van belang zijn. Lokalisatie en onderzoek naar samenhangen moet dit punt echter verhelderen.

2.7 Problemen in de relatie met anderen

Ten aanzien van de categorie relaties met anderen zijn een tiental uitspraken door 10% of meer aangestreept. Bovenaan staat, zoals

al eerder vermeld, de uitspraak "ik ben verlegen" (22%), gevolgd door een hekel aan vechten (19%), bang om iemands gevoelens te kwetsen (19%), en "trek me de dingen te snel aan" (16%). Het ideaal van de "he-man" is blijkbaar verouderd, en omgeslagen naar dat van schuchtere en kwetsbare scholieren. Hetgeen niet wegneemt dat toch nog 12% zichzelf te koppig vindt en 11% een hekel aan iemand heeft. Kritiek op de anderen of in elk geval miskennis (verwaarlozing?) wordt door 11% beleefd; "ik wilde dat de mensen mij beter kenden". Tenslotte maakt 13% moeilijk vrienden.

Gevoelens van "vervreemding" treden maar bij een zeer klein aantal leerlingen op: ik word er altijd buiten gehouden, nooit als leider gekozen, behandeld als die er niet bij hoort, zou meer op anderen willen lijken, ze mogen mij niet en niemand begrijpt me, worden door niet meer dan 1 à 2% aangestreept.

Opvallend is overigens dat 5% meent dat "iemand een hekel aan mij heeft" en dat "ik degene aan wie ik een hekel heb niet uit de weg kan gaan".

2.8 Persoonlijke problemen

De rubriek persoonlijke problemen behoort tot de categorieën waarvan de meeste uitspraken (16 van de 30) door 10% of meer van de leerlingen zijn aangestreept. Bovenaan staat het al vaker genoemde gebrek aan zelfvertrouwen (23%), gevolgd door angst om fouten te maken (19%), zit vaak te dromen (19%) en ben nogal zenuwachtig (17%), maar ook: vind het moeilijk over problemen te praten (15%), vat de dingen te zwaar op (14%), ben niet altijd even eerlijk als ik zou moeten zijn (13%), vergeet veel (11%) en denk veel over godsdienst (11%). Door 10% van de leerlingen werd aangestreept: wind me te snel op, zwicht snel voor verleidingen, ben lui, erger me aan vloeken, heb weinig initiatief en kan mezelf bepaalde fouten niet vergeven.

Men ziet dat gebrek aan zelfvertrouwen en de daarmee samenhangende (te sterke) zelfkritiek de hoofdschotel van de klachten vormen. Het geheel maakt de indruk van nog niet uitgebalanceerde persoonlijkheden, hetgeen in deze leeftijdsgroep ook te verwachten was. Religieuze kwesties spelen tamelijk frekvent een rol.

Weinig frekvent treden extremere uitspraken als "bang voor straf van God" (2%), nachtmerries (2%), en "bang om in moeilijkheden te komen" (2%) op.

2.9 Samenvatting

Als we nu deze opsomming besluiten met de vermelding van de meest frekwente ($> 20\%$) optredende zorgen van adolescenten, ongeacht het type van de problemen, dan krijgt men het volgende beeld. De adolescent kan zijn gedachten moeilijk bij zijn werk houden, hij vindt wiskunde moeilijk, heeft weinig zelfvertrouwen, zou graag goede raad willen hebben over wat hij na school moet doen, beschouwt zichzelf als verlegen, kan met een bepaalde leraar niet opschieten, heeft geen interesse in bepaalde vakken, vindt het belangrijk er leuk en vlot uit te zien en vraagt zich af voor welk vak hij geschikt is. Uiteraard willen we hiermee niet suggereren dat deze klachten steeds gezamenlijk in één persoon optreden. Het zijn echter wel de meest frekwent voorkomende klachten.

2.10 Verschillen tussen leeftijdsgroepen en sexen

Uit ontwikkelingspsychologisch gezichtspunt is het van belang na te gaan welke klachten specifiek leeftijds- of sexegebonden zijn, en welke niet. Daarbij zijn de leerlingen die 20 jaar of ouder zijn buiten beschouwing gelaten, zodat de leeftijdsgroepen van 13 tot en met 19 jaar lopen. De aantallen individuen per sexe / leeftijdsgroep zijn in tabel 1 vermeld.

Tabel 1
Sexe en leeftijd

leeftijd	13	14	15	16	17	18	19	tot.
jongens	25	71	77	77	49	45	16	360
meisjes	21	70	75	82	63	33	15	359
	46	141	152	159	112	78	31	719

De vraag is nu in hoeverre er voor bepaalde sexe / leeftijdsgroepen specifieke problemen bestaan die uiteraard voor andere sexe / leeftijdsgroepen van minder belang zijn.

Als (willekeurig) criterium voor de opname van een probleem is de 20%-grens gekozen: als een uitspraak in tenminste één der 14 groepen door 20% of meer van de groep is aangestreept, is dat probleem in de analyse betrokken. Dat betekent dat een probleem dat in alle groepen door 19% van de leden is aangestreept buiten de analyse blijft.

Dit is echter onvermijdelijk: men moet ergens een grens leggen.

Alvorens in te gaan op de specifieke problemen is het van belang enige ordening aan te brengen. In tabel 2 zijn daarom voor jongens en meisjes apart het aantal problemen per leeftijdsgroep dat door 20% of meer van de groepsleden is aangestreept, weergegeven.

Tabel 2

Aantal problemen, door 20% of meer van een leeftijdsgroep aangestreept

leeftijd	meisjes							jongens							gemeenschappelijk						
	13	14	15	16	17	18	19	13	14	15	16	17	18	19	13	14	15	16	17	18	19
lichamelijke problemen	-	-	-	2	1	3	4	-	-	1	-	1	1	1	-	-	-	-	-	1	1
problemen op school	4	4	5	7	2	3	6	5	7	9	10	4	5	6	3	4	4	6	1	3	4
thuisproblemen	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-
toekomst-, geldproblemen	3	1	5	8	5	6	6	3	2	3	6	4	3	2	-	1	1	5	3	2	2
relaties met andere sexe	1	1	2	2	1	3	-	-	1	2	3	1	1	1	-	-	1	2	-	1	-
relaties met anderen	1	2	4	4	2	2	3	1	1	2	2	3	1	2	-	-	-	1	-	-	-
persoonlijke problemen	2	4	3	5	2	7	3	3	1	1	-	3	-	2	1	-	1	-	-	-	1
totaal	11	12	19	28	13	24	23	12	12	18	22	18	11	14	4	5	7	14	4	7	8

Men ziet hieruit dat de categorieën lichamelijke en thuisproblemen bijzonder weinig gebruikt zijn. Dat kan uiteraard betekenen dat men zich weinig zorgen om dit soort problemen maakt, of dat de leerlingen niet bereid zijn dit soort problemen te vermelden. Het meest frekwent treden school- en toekomstproblemen op; dat geldt voor jongens zowel als voor meisjes.

Er is verder geen enkel probleem dat in alle 14 sexe / leeftijdsgroepen door meer dan 20% van de groepen is aangestreept, hoewel een drietal problemen in alle leeftijdsgroepen van de jongens of meisjes apart aan dat criterium voldoen. Voor de meisjes zijn dat "ik kan mijn gedachten moeilijk bij het werk houden", en "ik heb weinig zelfvertrouwen", voor de jongens "ik heb een hekel aan vechten".

Een beter inzicht in de verdeling van de populaire problemen over de leeftijdsgroepen per sexe krijgt men als we achtereenvolgens de

groepen van 13, 14, 15 en 16 jaar samennemen en vergelijken met de 16-, 17-, 18- en 19-jarigen.

Voor de jongste groep jongens zijn dan vooral van belang: moeite met wiskunde, concentratieproblemen, onenigheid met een bepaalde leraar, bang voor een mondelinge beurt, besteed te weinig tijd aan het huiswerk, gebrek aan vrije tijd, hekel aan vechten en probeer een slechte gewoonte af te leren.

Voor de ouderen zijn behalve concentratieproblemen, besteed te weinig tijd aan huiswerk en hekel aan vechten, ook van belang te weinig slaap, al eens blijven zitten, geen interesse in bepaalde vakken, te veel gedwongen vakken, goede raad voor wat ik moet gaan doen na school, te weinig informatie over universiteiten en moeite een gesprek gaande te houden.

Alhoewel dus ook voor de ouders nog een aantal schoolproblemen van belang blijven, beginnen de toekomstproblemen hier veel sterker mee te spelen.

Ook voor de jongere meisjes zijn moeite met wiskunde, concentratieproblemen, kan niet met een leraar opschieten, van belang. Daarnaast zijn door de jongeren frekwent aangestreept: graag zelf wat geld verdienen, vind het belangrijk er leuk en vlot uit te zien, nogal verlegen, bang iemands gevoelens te kwetsen, bang om fouten te maken, probeer een slechte gewoonte af te leren en weinig zelfvertrouwen. Men ziet dat de aard van de problemen van de jongere meisjes nogal verschilt van die van de jongere jongens.

De meest populaire problemen van de oudere meisjes zijn: hoofdpijn, slaapgebrek, ben al eens blijven zitten, concentratieproblemen, wat na school te doen, te weinig informatie over universiteit, wat gebeurt er als je sterft, belangrijk er leuk en vlot uit te zien, verlegenheid, trek me de dingen te snel aan, bang iemands gevoelens te kwetsen, te weinig zelfvertrouwen. Men ziet dat de oudere meisjes, evenals de jongere meisjes, nogal de nadruk leggen op persoonlijke problemen. Bij de jongens staat meer de toekomstige baan op de voorgrond. Hoewel dit ook zeker bij de meisjes een rol speelt, wordt de toekomst toch overschaduwd door persoonlijke problemen.

3 FREKWENTIE EN ERNST VAN DE KLACHTEN

3.1 Inleiding

Tot nu toe is in hoofdzaak gesproken over de frekwentie van de diverse problemen. Het zal echter duidelijk zijn dat de frekwentie van de klacht op zichzelf niets zegt over de ernst, of althans over de subjektieve ernst van die klacht. Sommige "problemen" komen zeer veel voor, maar blijken later niet belangrijk, terwijl andere, vrij zelden aangestreepte problemen op serieuze moeilijkheden kunnen wijzen. Er staan ons echter bijzonder weinig criteria ter beschikking om zo'n tweedeling in de klachten waar te maken. Kriterium voor de ernst van een klacht zou het oordeel van anderen, voor zover zij enig idee van de mogelijke klachten hebben én de leerling in kwestie kennen, kunnen zijn. Dit inzicht van het hoofd der school, leraren of schoolarts in de moeilijkheden van leerlingen komt elders ter sprake (hoofdstuk 7). Hier zullen we nagaan aan welke problemen de individuen zélf het zwaarst tillen. Het materiaal biedt die mogelijkheid aangezien de leerlingen niet alleen verzocht werd de problemen waarvan ze last hadden, aan te strepen, maar ook de serieuze problemen van een extra streepje te voorzien.

We zouden dus kunnen volstaan met de frekwentieverdeling van de dubbel aangestreepte uitspraken en de uitspraken die de meeste dubbele aankruisingen op zich verenigen, als het meest ernstig beschouwen.

Het leek ons echter zinvoller een korrektie aan te brengen voor de frekwentie waarmee de uitspraken enkelvoudig aangestreept zijn, omdat vaak aangestreepte uitspraken ook wel vaak dubbel aangestreept zullen zijn. We besloten daarom per uitspraak het aantal dubbele aanstrepingen uit te drukken in een percentage van het aantal enkele aanstrepingen. Op deze basis is het mogelijk de (30) uitspraken per categorie te ordenen naar ernst van de problemen, terwijl het eveneens mogelijk wordt de categorieën onderling te vergelijken op het percentage "ernstige" problemen.

De uitspraken zijn op deze wijze ingedeeld in drie typen, namelijk:

- 1) het type dat bij 30 of meer procent van de enkele aanstrepingen dubbel werd gemerkt,
- 2) uitspraken die bij 20-30% van de enkele aanstreppers dubbel werden aangestreept, en

3) het type waarop minder dan 20% van de aanstrepingen tevens dubbel is gemerkt.

Uiteraard zijn deze grenzen willekeurig gekozen: over het totaal (210 uitspraken) gerekend behoren steeds 70 uitspraken tot elk van de drie typen.

3.2 De verdeling van ernstige problemen over de categorieën

Het is om te beginnen van belang na te gaan welke van de zeven categorieën de meeste en welke de minste ernstige problemen bevatten. In tabel 3 vindt men per categorie het aantal volgens deze definitie serieuze, minder serieuze en onbelangrijke problemen.

We herhalen hier nog eens de namen der categorieën:

- a) lichamelijke problemen;
- b) schoolproblemen;
- c) problemen thuis;
- d) zorgen over de toekomst of geld;
- e) problemen in de relaties met leden van de andere sexe;
- f) problemen in de relaties met anderen;
- g) persoonlijke problemen.

Tabel 3

Aantal ernstige, minder ernstige en onbelangrijke problemen per categorie

	a	b	c	d	e	f	g	totaal
ernstig: > 30%	11	9	15	6	14	9	6	70
minder ernstig: 30-20%	8	11	8	11	8	12	12	70
onbelangrijk: < 20%	11	10	7	13	8	9	12	70
totaal	30	30	30	30	30	30	30	210

Men ziet dat categorie c (problemen thuis) de meeste ernstige klachten oplevert, gevolgd door categorie e (problemen in de relaties met leden van de andere sexe) en categorie a (lichamelijke klachten).

De meeste relatief onbelangrijke problemen treden op in categorie d (zorgen over de toekomst of geld), gevolgd door persoonlijke problemen en lichamelijke klachten. Uiteraard geeft tabel 3 nog betrekkelijk weinig informatie over de aard der klachten: de indeling der katego-

rieën is a priori gebeurd, waarbij sommige klachten evengoed onder het ene als het andere hoofd gerangschikt hadden kunnen worden. We zullen daarom per categorie wat gedetailleerder op dit punt ingaan.

3.3 Lichamelijke problemen

Deze categorie onderscheidt zich door een gelijk aantal ernstige en onbelangrijke klachten. Tot de 11 ernstige problemen behoren (gerangschikt naar percentages):

- ernstig lichaamsgebrek;
- niet aantrekkelijk;
- te dik;
- te klein;
- spreek slecht;
- bang voor operatie;
- rook te veel;
- zie er slecht uit;
- vaak ziek;
- slecht figuur;
- verkeerde eetgewoonte.

De middengroep omvat de klachten:

- keelpijn;
- gauw moe;
- gebrek aan slaap;
- buikpijn;
- voorhoofdsholte-ontsteking;
- slecht gezichtsvermogen;
- hoofdpijn;
- te lang.

De 11 door de leerlingen als minder belangrijk beschouwde klachten zijn:

- gehoormoeilijkheden;
- voeten;
- vaak niet lekker;
- snel kouvatten;
- niet zo gezond;
- tanden;
- te weinig buiten;

- vaak geen trek;
- niet zo sterk;
- te mager;
- onhandig, lomp.

Met kommentaar op deze gegevens dient men de nodige voorzichtigheid in acht te nemen, aangezien het aantal waarnemingen waarop de indeling van sommige klachten berust, uitermate gering is. De rubricering van "voel me niet lekker", in de middengroep berust bijvoorbeeld op het feit dat van de ca. 40 leerlingen die dit probleem aanstreepten, er slechts 8 de uitspraak van ^{een} dubbel streepje voorzagen.

In dit opzicht is de rubricering van klachten als:

- ernstig lichaamsgebrek;
- gehoorproblemen;
- onhandig en lomp;
- bang om geopereerd te worden;

wat dubieus, gezien het feit dat minder dan 14 kinderen deze uitspraken aanstreepten, en uiteraard een nog kleiner aantal die klachten van een dubbel streepje voorzagen. Men zie voor de betrouwbaarheid van de rubricering de lijst van frekwenties voor de aparte uitspraken (bijl. I). Wat betreft de rubricering als geheel, valt op dat algemenere uitspraken als gauw moe, vaak geen trek, vaak niet lekker, niet zo gezond, niet zo sterk, als regel niet onder de serieuze klachten vallen.

Vage klachten voelt men blijkbaar, met uitzondering van klachten over het uiterlijk, niet als ernstig aan.

Te dik en te klein is blijkbaar erger dan te lang en te mager; voeten tanden en gehoor zijn kennelijk minder serieus dan keel of spreekmoeilijkheden. Opvallend is overigens dat verkeerde eetgewoonten onder de serieuze problemen gerekend worden, evenals te veel roken.

Natuurlijk kan men op grond van deze subjektieve waardering van de problemen, niet besluiten dat bepaalde vormen van medisch onderzoek meer of minder wenselijk zijn. Het is ons immers niet bekend in hoeverre de betreffende leerlingen al niet reeds onder medische controle staan.

Men dient dit onderzoek dan ook te beschouwen als een psychologische studie: bepaalde, objectief al dan niet bestaande, lichamelijke afwijkingen zijn blijkbaar hinderlijker dan andere, of worden misschien gebruikt om allerlei frustraties op af te schuiven.

3.4 Schoolproblemen

Deze categorie levert relatief weinig ernstige problemen op, maar daarentegen vrij veel in de midden- en onbelangrijke groep. Ernstige schoolproblemen zijn:

- bang niet mee te kunnen;
- te dom;
- moeite met schrijven;
- krijg lage cijfers;
- te veel gedwongen vakken;
- moeite met grammatika en spelling;
- te weinig vrijheid in de klas;
- een hekel aan school.

Tot de middengroep behoren:

- vaak onrustig in de klas;
- hekel aan leren;
- gedachten moeilijk bij werk te houden;
- geen interesse in boeken;
- te veel huiswerk;
- saaie klas;
- kan niet met bepaalde leraar opschieten;
- moeite met wiskunde;
- besteed niet genoeg tijd aan huiswerk;
- ben al eens blijven zitten;
- bang voor proefwerken.

Als betrekkelijk onbelangrijke klachten beschouwt men:

- lees langzaam;
- hardop in de klas iets zeggen;
- schoolstelsel te strak;
- geen interesse in bepaalde vakken;
- slecht geheugen;
- leraren houden zich niet aan wat ze zeggen;
- te weinig discussie in de klas;
- bang voor mondelinge beurt;
- schriftelijk overhoren;
- schoolboeken moeilijk.

Ook hier is een aantal uitspraken waarvan de klassfikatie op een betrekkelijk klein aantal individuen berust. Dat geldt in het bijzonder voor de "moeilijkheid van schoolboeken", "te dom" en "moeite met schrijven". Voor nauwkeuriger gegevens kan men terecht in bijlage I waar de frekwenties vermeld staan.

Ten aanzien van de inhoud der problemen valt op hoe belangrijk de klas is en hoe graag men in het klasseverband opgenomen wenst te blijven. "Saaie klas" valt weliswaar in de middengroep, maar is niet zo onbelangrijk als het "strakke schoolsysteem", "onbetrouwbare leraren", "schriftelijk of mondeling overhoren", of zelfs "weinig interesse in bepaalde vakken".

Dit is niet bepaald in overeenstemming met populaire opvattingen over te strakke schema's, of wederzijds wantrouwen tussen docentenkorps en leerlingen. Weliswaar hoort "moeilijkheden met een bepaalde leraar" tot de middengroep, maar kritiek op het docentenkorps als geheel ontbreekt vrijwel, of is onbelangrijk.

Zorgen over mogelijkerwijze "niet mee te kunnen" vormen de hoofdschotel. Hoewel men wat meer vrijheid wenst, is een te weinig aan discussie nauwelijks een ernstig probleem. Opvallend is dat moeite met grammatika en spelling zwaarder weegt dan moeite met wiskunde.

Natuurlijk kan men twee kanten uit met een interpretatie van deze resultaten. Enerzijds zouden de leerlingen het schoolsysteem over het geheel nog niet zo slecht vinden, en anderzijds kan men stellen dat de leerlingen eventuele klachten over het schoolsysteem als vechten tegen de bierkaai beschouwen.

De laatste interpretatie maakt overigens niet duidelijk, waarom leerlingen in een enquête als deze een blad voor de mond zouden nemen. We zijn daarom geneigd te veronderstellen dat er inderdaad niet zo zwaar aan de "systeem"-klachten getild wordt.

3.5 Problemen thuis

Alhoewel problemen thuis door relatief weinigen zijn aangestreept, wordt een groot aantal klachten door degenen die ze hebben aangestreept, als ernstig beschouwd: van de 30 problemen thuis vallen er niet minder dan 15 in de groep ernstige klachten. Dat zijn achtereenvolgens:

- iemand ernstig ziek;
- nooit plezier met vader of moeder;

- vaak ruzie thuis;
- thuis te weinig vrijheid;
- woon niet bij ouders;
- ouders gescheiden;
- ouders willen dingen niet geven;
- niet opschieten met vader;
- niet opschieten met moeder;
- ouders verwachten te veel van mij;
- enig kind;
- ouders vertrouwen mij niet;
- zorgen over iemand in gezin;
- kan problemen niet uitpraten;
- ouders begrijpen mij niet.

Tot de middengroep behoren:

- ouders werken te hard;
- verschil van mening met ouders;
- iemand overleden;
- zou graag weglopen;
- als kind behandeld;
- graag in andere buurt wonen;
- niet opschieten met broers/zusjes;
- ouders hebben aanmerkingen.

Als onbelangrijk beschouwt men:

- een van de ouders overleden;
- voortrekken broer/zusje;
- ouders hekel aan vrienden;
- te brutaal tegen ouders;
- ouders nemen alle beslissingen;
- ouders ouderwetse ideeën;
- vertel ouders niet alles.

De klassifikatie van de volgende uitspraken berust op zeer weinig waarnemingen: "iemand ernstig ziek", "voortrekken broer/zus", "hekel aan vrienden", "vertrouwen mij niet", en "woon niet bij ouders".

Een goede verhouding met de ouders is kennelijk belangrijker dan de onvolledigheid van het gezin, of zelfs de ergernis over het feit dat de ouders alle beslissingen nemen. Inhoudelijk lijkt de rangorde van

de thuisproblemen naar ernst wel aan de verwachtingen te voldoen. Misschien dat "enig kind" enigszins uit de toon valt, evenals het overleden zijn van een der ouders. Het is in elk geval duidelijk dat het kind bereid is beperkingen door de ouders in de eigen vrijheid te accepteren, als er maar een zekere acceptatie tegenover staat.

3.6 Toekomst- en geldproblemen

In deze categorie treden bijzonder weinig serieuze klachten op. De enkelvoudige frekwenties zijn hier relatief hoog, zodat er misschien sprake is van een omgekeerd verband tussen frekwentie en ernst van de klacht. We komen hierop aan het eind van dit hoofdstuk terug.

In 6 serieuze problemen zijn, in afnemende belangrijkheid:

- thuis geldzorgen;
- bang voor toekomst;
- zorgen over militaire dienst;
- te weinig mooie kleren;
- zit ik wel op de goede school;
- hoe kom ik aan een baan.

In de middengroep rangschikken zich 11 klachten, te weten:

- zal ik nog verder leren;
- wil snel van school;
- wat wil ik;
- voor welk vak geschikt;
- wat gebeurt er als je sterft;
- wat moet ik laten doen;
- moet te hard werken voor geld;
- meer over zakenleven weten;
- geef geld te gemakkelijk uit;
- goede raad na school;
- zal ik ooit trouwen.

De minder belangrijke problemen zijn:

- geen televisie thuis;
- te weinig zakgeld;
- meer beroepkennis;
- is de volgende klas moeilijk;

- per uur per week geld verdienen;
- graag zelf wat geld verdienen;
- meer over universiteit weten;
- moet ouders om geld vragen;
- geen vast zakgeld;
- heb minder geld dan mijn vrienden;
- moeilijk de goede dingen te kopen;
- moet een vakantiebaantje hebben;
- zou wat meer voor mezelf willen kopen.

Op bijzonder weinig waarnemingen berust de klassifikatie van de uitspraken: wil snel van school, moet te hard werken, en hoe kom ik aan een baan.

Inhoudelijk is duidelijk dat zakgeld en geld verdienen in het algemeen geen grote rol spelen; het is zelfs niet belangrijk minder geld dan je vrienden te hebben. Wel kan geld een probleem zijn als er thuis geldzorgen zijn, maar die uitspraak past misschien ook beter in de categorie thuisproblemen.

De toekomst-problemen worden meer serieus genomen dan de financiële. De indeling wijst duidelijk in één richting: zal men wel het goede vak kiezen, de goede school, de goede baan? De leerling weet niet wat hij wil, of wat hij kan. Hij wil goede raad en vraagt uitdrukkelijk om leiding. Het is evident dat de leerlingen menen te veel mogelijkheden te hebben en te weinig gestuurd te worden.

Hoewel velen geïnteresseerd zijn in de universiteit, heeft men geen grote behoefte aan voorlichting over de universiteit. Dat is anders met het zakenleven (misschien was de vertaling "bedrijfsleven" beter geweest): er bestaat op dit punt wél behoefte aan voorlichting.

Tenslotte valt op hoe zwaar men tilt aan de militaire dienst. Ook een gebrek aan mooie kleren is blijkbaar een punt dat ernstig genomen wordt. Het totale beeld van deze categorie levert geen moeilijkheden op: de toekomst is onzeker, er zijn te veel mogelijkheden en er is te weinig pressie door school of ouders een bepaalde richting in te slaan.

3.7 Problemen in de relatie met leden van de andere sexe

Deze categorie onderscheidt zich, evenals de categorie thuisproblemen door een groot aantal (14) ernstige uitspraken. Op de veronderstelling dat dit te maken heeft met een omgekeerd verband tussen

frekwenties en ernst van de uitspraken, komen we nog terug.

Genoemde 14 ernstige uitspraken zijn (van meer tot minder serieus):

- mag geen afspraakjes maken;
- weet niets leuks te doen;
- hoe moet ik me in gezelschap gedragen;
- te weinig gelegenheid naar feestjes te gaan;
- zorgen over vriendje;
- jongens vinden me niet leuk;
- meisjes vinden me niet leuk;
- hoever te gaan bij vrijen;
- mag 's avonds de deur niet uit;
- nooit een afspraakje;
- mag niet omgaan met degenen die ik leuk vind
- in gezelschap slecht op gemak;
- krijg geen kans te doen waar zin in;
- meer over jongens weten.

Tot de minder ernstige problemen in deze categorie behoren:

- thuis geen plaats vrienden te ontvangen;
- meer over sex weten;
- ik denk te veel aan jongens/meisjes;
- zal ik aan vaste verkering beginnen;
- mag de auto van thuis niet gebruiken;
- belangrijk er leuk en vlot uit te zien;
- moeilijk met iemand van de andere sexe uit te gaan;
- te weinig vrije tijd.

Van weinig belang zijn de klachten:

- verliefd of niet;
- hoe een afspraakje maken;
- moeilijk een gesprek gaande houden;
- zorgen over vriendinnetje;
- verlegen bij praten over sex;
- hoe gedragen bij afspraakje;
- meer over meisjes weten;
- graag op dansles.

Op zeer weinig waarnemingen berust de klassifikatie van: "mag geen afspraakjes maken" en "niet omgaan met degenen die ik leuk vind".

De klassifikatie van de uitspraken van deze categorie in 3 typen geeft enige moeilijkheden. De serieuze groep bestaat uit een mengelmoes van problemen, van het zich in gezelschap bevinden tot ergernissen over vrijheidsbeperkingen door de ouders. Maar ook een geringe appreciatie van de kant van de andere sexe en moeilijkheden bij de vrijetijdsbesteding worden als ernstige problemen gezien. De meisjes zouden graag meer over jongens weten, de jongens niet over meisjes. Van een gebrek aan vrije tijd is kennelijk nauwelijks sprake, wél van moeilijkheden hoe die tijd te gebruiken.

Het valt op dat de behoefte aan sexuele voorlichting niet groot is; aan de andere kant komt "weet niet hoever te gaan bij vrijen" in de serieuze groep terecht. Deze klassifikatie heeft iets tegenstrijdigs wat waarschijnlijk uit de gangbare stereotypen in deze sektor verklaard moet worden.

3.8 Problemen in de relatie met anderen

Deze categorie omvat relatief veel problemen in de middengroep. Tot de ernstige problemen behoren:

- word altijd geplaagd;
- ze roddelen over mij;
- mis iemand erg;
- weet niemand moeilijkheden te bespreken;
- altijd buiten gehouden;
- ben jaloers;
- verkeerde vrienden;
- niemand vindt mij aardig;
- ben verlegen.

In de middengroep vallen:

- maak moeilijk vrienden;
- ze mogen mij niet;
- niet op gemak als ik op bezoek moet;
- behandeld als iemand die er niet bijhoort;
- zou willen dat mensen mij beter kenden;
- zou graag wat vriendelijker zijn;
- trek me de dingen te snel aan;
- niemand begrijpt me;
- verlies snel zelfbeheersing;
- heb een hekel aan iemand.

Tot de onbelangrijke problemen rekenen de leerlingen:

- hekel aan vechten;
- te gemakkelijk beïnvloedbaar;
- kan degene aan wie ik hekel heb niet uit de weg gaan;
- ben koppig;
- bang gevoelens te kwetsen;
- hekel aan diskussiëren;
- ze maken grapjes over mij;
- word nooit als leider gekozen;
- zou meer op anderen willen lijken.

Op zeer weinig waarnemingen berust de klassifikatie van: "altijd geplaagd", "roddelen over mij", "maken grapjes", "mogen mij niet", "niemand begrijpt me", "verkeerde vrienden" en "niemand vindt mij aardig".

Inhoudelijk spreekt de klassifikatie in deze categorie wel aan: de outcasts zijn gering in aantal, maar maken zich grote zorgen. Soms verwijten ze de ander een onaangename houding, maar vaak ook zoeken ze de schuld bij zichzelf.

Het lijkt ons dat deze indeling nauwelijks kommentaal behoeft.

3.9 Persoonlijke problemen

De categorie levert betrekkelijk weinig serieuze problemen op, alhoewel de frekwentie van de persoonlijke problemen meestal hoog is. Hierin komt deze categorie overeen met schoolproblemen en toekomst- en geldproblemen.

De serieuze problemen zijn achtereenvolgens:

- bang dat God mij zal straffen;
- vaak nachtmerries;
- te veel zorgen;
- moeilijk over problemen te praten;
- moeilijk besluiten;
- nogal zenuwachtig.

Tot de middengroep rangschikt men:

- zwicht snel voor verleidingen;
- weinig zelfvertrouwen;
- willen dat ik nooit geboren was;
- ben lui;

- niet evenveel plezier als anderen;
- mislukt zo vaak iets;
- schaam me over iets wat ik gedaan heb;
- vat dingen te zwaar op;
- erger me aan vloeken en smerige verhalen;
- probeer slechte gewoonte af te leren;
- niet altijd even eerlijk;
- bang om fouten te maken.

Als onbelangrijk beschouwt men:

- weinig initiatief;
- kan mezelf bepaalde fouten niet vergeven;
- wind me te snel op;
- vergeet veel;
- bang in moeilijkheden te komen;
- weinig zelfbeheersing;
- vertel soms leugens zonder reden;
- denk veel over godsdienst;
- zit vaak te dromen;
- weinig verantwoordelijkheidsgevoel;
- neem dingen niet ernstig genoeg;
- ben gestraft om iets dat ik niet gedaan heb.

Op een klein aantal waarnemingen berust de klassifikatie van: bang in moeilijkheden te komen, nachtmerries, gestraft voor iets niet gedaan en bang voor straf van God.

Ook deze kategorie behoeft nauwelijks commentaar: voor zover de schuldgevoelens zich ontladen in nachtmerries, angst voor God, nervositeit en besluiteloosheid beschouwt men de problemen als ernstig.

Zelfverwijten en tekortkomingen die niet tot overt afwijkend gedrag leiden, neemt men minder au sérieux.

3.10 De frekwentie van ernstige problemen

De hypothese dat er een omgekeerd verband bestaat tussen frekwentie en ernst van de klachten, zal in deze paragraaf nader bekeken worden. Aan deze hypothese kunnen twee theorieën ten grondslag liggen, te weten:

- 1) aangezien buurman's leed troost is, zal men frekvent optredende problemen als niet ernstig beschouwen, of
- 2) het is een modeverschijnsel meer over bepaalde moeilijkheden te klagen dan nodig is.

Sommige problemen zullen dus, omdat ze veel voorkomen, niet als ernstig beleefd worden, terwijl aan de andere kant een aantal op het oog serieuze problemen door velen aangestreept zullen zijn, omdat het "interessant" staat, last van deze problemen te hebben.

De toetsing van de hypothese kan op 2 niveaus plaatsvinden:

- 1) over de categorieën, en
- 2) over de uitspraken.

Beginnen we met de toetsing over de categorieën.

De meeste ernstige klachten treden successievelijk op in de categorieën thuis (c), relaties met de andere sexe (e), lichamelijke problemen (a), schoolproblemen en relaties met anderen (b en f), en tenslotte in de categorieën persoonlijke problemen en toekomst en geldzorgen (g en d).

Ordent men de categorieën naar het aantal onbelangrijke klachten dan is de rangorde omgekeerd (met uitzondering van een kleine plaatsverschuiving van de categorie lichamelijke klachten). Dit is niet zo verwonderlijk, omdat de aantallen ernstige en onbelangrijke klachten niet geheel onafhankelijk zijn, alhoewel de tussengroep buiten beschouwing is gelaten.

De vraag is nu of in de categorieën met de meest ernstige klachten tevens het kleinste aantal frekvent aangestreepte klachten voorkomt en omgekeerd.

In tabel 4 zijn de categorieën (van links naar rechts) geordend naar aantal ernstige klachten. In de tweede en derde rij ziet men dat het aantal uitspraken dat door 10% of meer en door 15% of meer leerlingen is aangestreept.

Tabel 4

Aantal frekvent aangestreepte uitspraken per categorie. De categorieën zijn naar het aantal ernstige klachten gerangschikt

	c	e	a	f-b	h-d
door 10% of meer aangestreept	3	4	5	14-18	16-14
door 15% of meer aangestreept	1	3	2	4-9	6-9

Men ziet dat de theorie op kategoriaal niveau globaal bevestigd wordt: naarmate een categorie meer "populaire" uitspraken bevat, treden er minder ernstige klachten op. Tussen frekwentie en ernst van de klachten categorie bestaat kennelijk een algemeen negatief verband.

Tenslotte is de theorie eveneens op het niveau van de uitspraken onderzocht. Als men alle 210 uitspraken, zonder op de indeling in categorieën te letten, verdeelt in twee groepen, respectievelijk van 109 weinig en 101 veel aangestreepte uitspraken, blijken er onder de eerste groep niet minder dan 50 ernstige uitspraken voor te komen en bij de tweede groep slechts 20. Dit is significant verschillend op het 0.01 niveau. Toch ligt de zaak complex. Als men dezelfde methode volgt per categorie, blijken er slechts enkele chi-kwadraten significant te zijn. Dat betekent kennelijk dat de aard van de categorie waarin de klacht valt, belangrijker is voor de ernst dan de klacht zelf, hetgeen ook al te verwachten was op grond van de grote verschillen tussen de categorieën.

4 SAMENHANGEN TUSSEN DE AFZONDERLIJKE PROBLEMEN

4.1 Inleiding

Behalve "populariteit" en ernst van de problemen is het van belang na te gaan in hoeverre bepaalde problemen samenhangen, d.w.z. in hoeverre er specifieke klachtensyndromen bestaan.

De a priori indeling van de klachten in 7 categorieën is alreeds besproken. Het behoeft echter nauwelijks betoog dat het zeer onwaarschijnlijk is dat de syndromen met de categorieën zullen samenvallen. Enerzijds is het onwaarschijnlijk dat een kind met één specifieke lichamelijke klacht in de rest van de lijst uitsluitend (andere) fysieke klachten zal aanstrepen, anderzijds is het moeilijk, zo niet onmogelijk te voorspellen welke fysieke klachten met welke schoolproblemen of persoonlijke moeilijkheden gepaard zullen gaan.

We zullen dit deel van het onderzoek daarom als oriënterend beschouwen. Dat betekent dat syndromen (of zoals in het vervolg genoemd: klusters) over alle uitspraken gezocht zullen moeten worden. Aan de andere kant is het niet waarschijnlijk dat jongens en meisjes met dezelfde klusters uit de bus zullen komen; het ligt meer voor de hand dat de problemen waarmee meisjes zitten, geheel andere zijn dan die van de jongens. Wij hebben daarom de analyse voor de sexen apart uitgevoerd.

Men zou kunnen stellen dat in de door ons bestreken leeftijdsgroepen (van ca. 13 tot 20 jaar) grote verschillen in problematiek optreden, b.v. de bekende geleidelijke overgang van concrete problemen der 13-jarigen naar de meer abstracte problematiek van 20-jarigen. Wij hebben echter gemeend te kunnen volstaan met het abstraheren van klachtensyndromen over alle in het onderzoek betrokken leeftijdsgroepen (en dus ook over scholen en klassen) om vervolgens na te gaan in hoeverre bepaalde klusters in hoofdzaak door oudere of jongere groepen geleverd zijn. Dat laatste kan gebeuren aan de hand van klusterscores. Een indeling in leeftijdsgroepen zou immers het materiaal te veel versnipperen, vooral ook omdat - anders dan bij de sexen - het a priori onduidelijk is in hoeveel groepen er gesplitst zou moeten worden, en waar de scheidingen zouden moeten liggen.

De lezer zij overigens gewaarschuwd voor dit hoofdstuk; het is nood-

gedwongen nogal somber van toon. Men realiseert zich echter twee dingen: in de eerste plaats is in de loop van de jaren uit verschillende adolescenten-onderzoekingen gebleken dat deze leeftijdsgroepen veel minder "zorgeloos" zijn dan wel eens mag lijken; aan de andere kant heeft lang niet elke leerling een zeer groot aantal problemen aangestreept, zodat een aantal klusters afgeleid zijn uit de klachten van betrekkelijk weinig individuen.

De impressie die men uit dit hoofdstuk krijgt zal daarom allicht minder rooskleurig zijn dan het reële aantal klachten in feite toelaat. Dit brengt ons op een technische moeilijkheid: aangezien geen enkel probleem door meer dan 50% van de leerlingen werd aangestreept, is korrelatierekening minder betrouwbaar, vooral als het gaat om zeer weinig aangestreepte klachten.

Aan de andere kant was het, gezien de grote hoeveelheid klachten vrijwel onmogelijk met percentages te werken. Een vorm van faktor- of klusteranalyse leek, ondanks bovengenoemde bezwaren, de aangewezen weg. Er is uiteindelijk gekozen voor een iteratieve klusteranalyse, die het voordeel heeft voornamelijk te werken met item-totaal korrelaties, en niet met inter-item-korrelaties.

4.2 De analyse-techniek

De door ons gebruikte iteratieve klusteranalyse werd ontwikkeld door Boon van Ostade (1969) naar een voorstel van Wherry en Gaylord (1943).

De analyse begint, als gezegd, met de item-totaal korrelaties. Daaruit selekteert men de items die een hogere item-totaal korrelatie hebben dan een van tevoren willekeurig te bepalen norm, en berekent voor elk individu een nieuwe "totaal"-skore over die items. Opnieuw berekent men de item-totaal korrelaties, nu met de nieuwe totaalskore voor alle items. Dan haalt men de items eruit die een hogere item-totaal korrelatie opleveren dan de gekozen norm (of een andere). Weer wordt een nieuwe totaalskore berekend. De analyse zet zich net zo lang voort totdat de item-totaal korrelaties niet meer veranderen. De items die op dat moment de totaalskore bepalen, vormen dan gezamenlijk het eerste kluster, of het eerste kompleks van samenhangende klachten. Met de overblijvende items gaat de analyse op dezelfde wijze verder. Het zal duidelijk zijn dat de keuze van de norm zeer belangrijk is;

kiest men de norm te laag, dan zal het eerste kluster zeer veel items bevatten, en de overige erg weinig. De ervaring leert dat men het beste met een hoge drempel kan beginnen, om vervolgens de drempel te verlagen. Na enig experimenteren leek voor dit materiaal de eerste norm het best bij 0.37 en de tweede bij 0.32 te voldoen.

Tenslotte zijn een aantal items uit de analyse weggelaten, omdat minder dan 1% deze items hadden aangekruist. Die problemen zijn:

- woon niet bij ouders (jongens + meisjes)
- nooit als leider gekozen (meisjes)
- moeite met schrijven (meisjes)
- meisjes vinden me niet leuk (meisjes)
- jongens vinden me niet leuk (jongens)
- word altijd geplaagd (meisjes)
- heb verkeerde vrienden (jongens + meisjes)
- kan vaak niet naar school vanwege ziekte (jongens)
- ben te dom (jongens)
- hoe kom ik aan een baan (jongens + meisjes)
- moet te hard werken (meisjes)
- mag geen afspraakjes maken (jongens + meisjes)
- wil meer over meisjes weten (meisjes)
- wil meer over jongens weten (jongens)
- ze maken grapjes over mij (meisjes)
- ze mogen mij niet (jongens)
- de mensen hebben aanmerkingen (meisjes)
- heb vaak nachtmerries (jongens)
- bang voor operatie (jongens)
- niemand vindt mij aardig (jongens + meisjes)
- heb een slecht gehoor (jongens + meisjes)
- schoolboeken zijn moeilijk (meisjes)
- zorgen over vriendje (jongens)
- gestraft voor iets wat ik niet gedaan heb (meisjes)
- ben onhandig en lomp (jongens)
- ernstig lichaamsgebrek (jongens + meisjes)
- militaire dienst (meisjes)

Van deze 27 uitspraken zijn er, zoals men ziet, 18 uit de analyse over meisjes weggelaten en 16 uit de analyse over de jongens.

Daarvan werden slechts 7 uitspraken uit beide analyses verwijderd.

4.3 Overzicht van de resultaten

a) De jongens

Bij de jongens leverde de analyse 5 duidelijke klusters op, waarvan de eerste uit 37 klachten en de volgende uit respectievelijk 5, 11, 4 en 6 klachten bestonden.

Daarnaast leverde de analyse nog 18 zogenaamde "unieke klusters" op, dat wil zeggen combinaties van 2 of 3 klachten. De overige klachten bleken zich niet in een cluster te ordenen. In totaal vonden van de 194 klachten er 63 een plaats in een cluster, terwijl nog eens 39 in de "unieke klusters" te voorschijn kwamen.

We zullen ons in de rest van dit verslag bepalen tot de 63 uitspraken die in een cluster optreden, en de combinaties van 2 of 3 uitspraken buiten beschouwing laten. Wat is de aard van de klusters?

Het eerste cluster wordt gekenmerkt door gevoelens van onzekerheid ten aanzien van ouders, meisjes en leeftijdgenoten. Het geeft het isolement, waarin de adolescent dikwijls verkeert, aan (of althans de angst voor het isolement). We hebben dit cluster het "onzekerheidscluster" genoemd, hoewel de term "onzeker" weinig specifiek is. We kozen voor deze term onder andere vanwege de resultaten van de analyse over de meisjes.

Het tweede cluster omvat een groepje klachten die alle min of meer wijzen op een bedreigende wereld. Men zou het een "overgevoeligheids"- of "sensitiviteitscluster" kunnen noemen.

Het derde cluster bestaat uitsluitend uit klachten over de ouders; we hebben het "opstandigheidscluster" genoemd.

Het vierde cluster is eveneens een onzekerheids- of isolementscluster; het lijkt echter meer specifiek betrekking te hebben op relaties met leeftijdgenoten: we hebben dit het "eenzaamheidscluster" genoemd.

Het vijfde cluster tenslotte, verenigt een aantal toekomstzorgen in zich. We hebben dit dan ook het "toekomstcluster" genoemd.

Alhoewel ook de paren en trio's dikwijls goed benoembaar zijn, zullen we deze combinaties, als gezegd, buiten beschouwing laten, ook al omdat het hier vaak bijna synoniemen betreft.

Ten aanzien van de onderlinge samenhang der klusters zijn de resultaten niet geheel in overeenstemming met de verwachtingen: weliswaar was het te verwachten dat alle probleemgroepen wel enigszins met het

eerste, tamelijk algemene, onzekerheidskluster gerelateerd zouden zijn, maar het is bijvoorbeeld opvallend dat het eenzaamheidskluster het laagst met het onzekerheidskluster gekorreleerd is. Dat doet veronderstellen dat we hier toch met iets anders te maken hebben.

In tabel 5 vindt men de interkorrelaties tussen de klusters, waarbij op de diagonaal de interne consistentie (Kuder-Richardson 20) van de aparte klusters.

Tabel 5
Interkorrelatie en interne consistentie der klusters (jongens)

	1	2	3	4	5
1. onzekerheid	<u>0.86</u>	0.32	0.39	0.31	0.23
2. sensitiviteit	0.32	<u>0.63</u>	0.17	0.09	0.13
3. opstandigheid	0.39	0.17	<u>0.76</u>	0.14	0.02
4. eenzaamheid	0.31	0.09	0.14	<u>0.65</u>	0.19
5. toekomst	0.23	0.13	0.02	0.19	<u>0.70</u>

Men ziet dat het onzekerheids-, opstandigheids- en toekomstkluster het meest solide zijn. Het sensitiviteits- en eenzaamheidskluster hebben een minder stevige opbouw. De verschillen zijn echter te gering om er veel waarde aan te hechten.

b) De meisjes

Bij de meisjes leveren de resultaten een soortgelijke structuur op, zij het dat de klusters hier een wat ander karakter hebben. Het eerste kluster bestaat uit 29 uitspraken, waarvan er 13 ook in het eerste kluster van de jongens optreden. Overigens ligt het accent in dit onzekerheidskluster minder op de angst te falen in het leggen van relaties met anderen, dan wel op onzekerheid ten aanzien van het eigen kunnen, en het eigen lot. Het is hier een "tobberige" onzekerheid.

Het tweede kluster (19 uitspraken) komt overeen met het derde bij de jongens: het is het opstandigheidskluster, evenals bij de jongens uitsluitend tegen de ouders gericht.

Het derde kluster bestaat slechts uit vier klachten, en heeft betrekking op wat men zou kunnen noemen emotionele preokkupatie, of "labiliteit".

Het vierde kluster omvat een groepje van vier klachten die we "sexuele nieuwsgierigheid" zullen noemen. Het vijfde is het toekomst-

kluster, nagenoeg identiek met het vijfde kluster van de jongens.

Het zesde kluster tenslotte, vertoont enige overeenstemming met het eenzaamheidskluster van de jongens. De meisjes voegen er echter een "ik ben zo zielig"-aspect aan toe. Men zou het een masochistisch trekje kunnen noemen.

De onderlinge relatie van de clusters en de interne consistentie der clusters is, evenals bij de jongens, in tabel 6 weergegeven.

Tabel 6

Interkorrelatie en interne consistentie der clusters (meisjes)

	1	2	3	4	5	6
1. onzekerheid	<u>0.84</u>	0.27	0.34	0.25	0.33	0.26
2. opstandigheid	0.27	<u>0.61</u>	0.21	0.24	-0.03	0.14
3. labiliteit	0.34	0.21	<u>0.63</u>	0.06	0.10	0.13
4. seksuele nieuwsgierigheid	0.25	0.24	0.06	<u>0.62</u>	0.10	0.13
5. toekomst	0.33	-0.03	0.10	0.10	<u>0.71</u>	-0.07
6. eenzaamheid	0.26	0.14	0.13	0.13	-0.07	<u>0.71</u>

Men ziet dat ook bij de meisjes alle overige clusters vrij sterk met de eerste gelieerd zijn. Bovendien is het opstandigheidskluster hier gekorreleerd aan het labiliteits- en seksuele nieuwsgierigheidskluster.

Wat betreft de interne consistentie is ook hier het eerste het meest solide; het zwakst zijn de opstandigheids-, seksuele nieuwsgierigheids- en labiliteitsclusters. Maar de verschillen zijn niet zo groot.

4.4 Nadere analyse der clusters: jongens en meisjes

Hoewel in de vorige paragrafen de clusters al voorlopig aangeduid werden, is een nadere analyse op z'n plaats. Het verschil tussen jongens en meisjes zal in het bijzonder geaccentueerd worden.

Het onzekerheidssyndroom

Het eerste kluster bestaat bij de jongens uit 11 klachten (30%) uit de (a priori) categorie "relaties met de andere sexe", acht klachten uit de categorie "persoonlijke problemen", zeven uit de categorie "thuisproblemen", vijf uit de categorie "relaties met anderen", en respectievelijk drie en twee uit de categorieën toekomst- en schoolproblemen.

Het accent ligt dus, zoals voorlopig aangeduid werd, bij de jongens

meer op hun onzekerheid over relaties met anderen (meisjes, ouderen, anderen, "gezelschap"), terwijl de meisjes meer gebrek aan zelfvertrouwen tonen inzake vagere objecten zoals "de toekomst", of "bang om fouten te maken", "vat de dingen te zwaar op", e.d.

De meisjes zijn op een vagere manier onzeker over het eigen ik dan de jongens. We hebben die onzekerheid een tobberige onzekerheid genoemd, terwijl het bij de jongens meer het karakter van sociale onzekerheid heeft. Men ziet ook de tegenstelling introvert-extravert in dit kluster.

Het lijkt erop alsof de jongens zich ook op deze leeftijd meer zorgen maken over het al of niet geaccepteerd worden door anderen dan de meisjes, hetgeen o.a. in verband gebracht kan worden met latere beroepsactiviteiten.

Waar men de verklaring ook mag zoeken, de verschillen in dit klachtensyndroom zijn duidelijk. Een ander punt waarop die verschillen sterk naar voren komen, betreft de sexuele nieuwsgierigheid. Bij de jongens zijn nogal wat klachten over de relatie met de andere sexe in kluster 1 opgenomen. Voor de meisjes vormen deze klachten een apart kluster.

In tabel 7 vindt men de samenstelling van kluster 1 bij jongens en meisjes in termen van de inhoudelijke, a priori, categorieën.

Tabel 7

Klachten in kluster 1, ingedeeld naar de a priori categorieën

	jongens	meisjes
lichamelijke klachten	1	3
schoolproblemen	2	2
thuisproblemen	7 (19%)	-
toekomst, geld	3	5 (17%)
relaties met andere sexe	11 (30%)	3
relaties met anderen	5	6 (21%)
persoonlijke problemen	8 (22%)	10 (35%)
totaal	37	29

Behalve het relatief grote aantal "persoonlijke problemen" bij de meisjes, valt ook het ontbreken van "thuisproblemen" in dit kluster op. Wij vermoeden dat de redenen eveneens gezocht moet worden in het vage, tobberige, karakter van het onzekerheidssyndroom bij de meisjes.

Opstandigheidssyndroom

Kluster 2 bij de meisjes en 3 bij de jongens komen sterk overeen alhoewel de meisjes 19 en de jongens 11 klachten in dit kluster verenigen, waarvan zes gemeenschappelijk.

De "opstandigheid" heeft zonder uitzondering betrekking op de ouders, en niet op de school of wijdere omgeving. De verdeling van de klachten in dit kluster is weergegeven in tabel 8.

Tabel 8

Klachten in kluster 2 (meisjes) en 3 (jongens) ingedeeld naar de a priori categorieën

	jongens	meisjes
thuisproblemen	9	15
toekomst, geld	1	1
relaties met de andere sexe	1	3
totaal	11	19

De ene klacht uit de categorie "toekomst- en geldzorgen" betreft bij de jongens "heb te weinig mooie kleren" (sic!) en bij de meisjes "minder geld dan mijn vrienden". Het ligt voor de hand dat voor beide moeilijkheden de ouders verantwoordelijk gesteld worden.

De ene uitspraak uit de categorie "relaties met de andere sexe" is bij de jongens "ik krijg geen kans om te doen waar ik zin in heb"; klaarblijkelijk staan de ouders ook hier in de weg. Bij de meisjes zijn het soortgelijke uitspraken, namelijk "ik mag niet omgaan met degenen die ik leuk vind", "ik krijg te weinig gelegenheid om naar feestjes te gaan" en "ik mag meestal 's avonds de deur niet uit".

Men kan nu achteraf konkluderen dat de a priori indeling van de uitspraken minder gelukkig geweest is. Een aantal uitspraken hebben echter, hoewel niet in dat bepaalde kluster opgenomen, er toch wel mee te maken, zodat het voor die uitspraken weinig uitmaakt waar men ze onderbrengt.

Waardoor is die opstandigheid gekenmerkt? Jongens zowel als meisjes klagen over onbegrip, te veel aanmerkingen, geen vertrouwen, ouderwetse ideeën en vaak ruzie thuis.

De positie van de vader en moeder is voor de sexen een beetje verschillend: de jongens kunnen niet opschieten met vader en moeder, de

meisjes niet met moeder. Overigens levert bij beide sexen de vader minder problemen op dan de moeder. Het ligt voor de hand dit toe te schrijven aan het cultuurpatroon, waarin de moeder het meest met de opvoeding te maken heeft. De dikwijls uitgesproken veronderstelling dat de vader de rol van politieagent in het gezin speelt, blijkt niet op te gaan. De kinderen richten hun verwijten in elk geval meer tot de moeder.

Het is hier de plaats om nog eens te herhalen wat al aan het begin van dit hoofdstuk gezegd is: onze konklusies zijn gebaseerd op die leerlingen die problemen opgeven en dat is maar een betrekkelijk klein deel. Dit hoofdstuk geeft daarom een te somber beeld. We komen hierop nog terug.

Eenzaamheidssyndroom

Het derde kluster dat voor jongens en meisjes een gemeenschappelijk element bevat is nummer 4 bij de jongens "eenzaamheid" en nummer 6 bij de meisjes. Van de vier uitspraken die kluster 4 bij de jongens bepalen, treden er drie op in kluster 6 van de meisjes dat uit acht uitspraken opgebouwd is.

De drie gezamenlijke uitspraken zijn "ik word er altijd buiten gehouden", "ik word behandeld als iemand die er niet bijhoort" en "ik zou meer op de anderen willen lijken". Specifiek voor de jongens is dan nog "ik ben bang dat ik in moeilijkheden kom".

Dat we het meisjeskluster "masochistisch" gedoopt hebben komt voornamelijk door de andere "sterke" uitspraken die de meisjes in dit kluster opnemen; dat zijn bijvoorbeeld: ik ben te dom, niet aantrekkelijk, jongens vinden me niet leuk, niemand begrijpt me, en ze mogen me niet.

Het is voor ons dus een combinatie uitspraken die sterk "het zielige" van de betrokken kinderen accentueert. Zozeer zelfs dat het show-element niet te ontkennen valt.

Over deze clusters valt nog meer te zeggen. Als we nagaan welke uitspraken net niet in dit kluster terecht gekomen zijn, maar er toch een sterke affiniteit toe hebben, blijkt dat ook voor de jongens "niet aantrekkelijk" bijna in dit kluster gekomen is. De andere uitspraken "te dom", "ze mogen me niet" en "niemand begrijpt me" komen bij de jongens in het geheel niet voor, zodat de sexe-verschillen tussen de

twee clusters minder een gevolg zijn van de neigingen van de meisjes het cluster een masochistisch trekje te geven, dan wel van het feit dat de betreffende uitspraken niet bij de jongens aanslaan.

Uiteraard kan men stellen dat jongens door middel van andere uitspraken dat element erin hadden kunnen brengen. Dat is niet gebeurd, maar het schijnt nu toch nuttig na te gaan welke uitspraken, wat de jongens betreft, bijna in dit cluster terecht gekomen waren (item-totaal correlatie > 30).

Dat zijn: "ik zie er niet aantrekkelijk uit", "voel me vaak niet lekker", "nooit als leider gekozen", "wilde dat mensen me beter kenden", "niet evenveel plezier als de anderen", "soms wilde ik dat ik nooit geboren was", "in gezelschap slecht op mijn gemak".

Men ziet nu dat in het eenzaamheidscluster van de jongens eveneens een masochistisch trekje zit, zij het minder sterk dan bij de meisjes.

Toekomstsyndroom

Het laatste cluster waarin de sexen overeenkomen is nummer 5 bij de jongens zowel als bij de meisjes. Het bestaat uit vier gemeenschappelijke uitspraken (goede raad na deze school, welk vak geschikt, wat moet ik later doen, beroepenkennis), nog aangevuld bij de jongens met interesse voor de universiteit en het zakenleven. Commentaar schijnt hier overbodig ook al omdat beide laatstgenoemde uitspraken ook bij de meisjes vrij sterk met dit cluster samenhangen, zodat er hier geen sprake is van sexe-specifieke problemen.

Sexuele nieuwsgierigheids-, sensitiviteits- en labiliteitssyndromen

Er resten ons drie clusters, waarvan twee specifiek voor de meisjes, en één voor de jongens. Het eerste cluster wat we "sexuele nieuwsgierigheid" genoemd hebben, is in zoverre specifiek, dat bij de jongens de betreffende uitspraken in het eerste cluster opgenomen zijn. Voor de meisjes speelt dit cluster blijkbaar een andere rol dan voor de jongens. Dit punt is al ter sprake gekomen bij cluster 1.

Het tweede voor de meisjes specifieke cluster ("labiliteit") blijkt bij nader inzien minder specifiek te zijn, aangezien drie van de vier uitspraken bij de jongens een zogenaamd "uniek cluster" vormen, dat als zodanig niet bij de officiële clusters gerekend wordt. Alleen de uitspraak "ik ben koppig" ontbreekt hier.

Diezelfde opmerking geldt hier voor het op het eerste gezicht

voor de jongens specifieke "sensitiviteitskluster". Men vindt drie van de vijf genoemde uitspraken terug in een "uniek kluster" bij de meisjes. Door de jongens wordt aan de drie uitspraken "een hekel aan iemand hebben", "iemand heeft een hekel aan mij", "ik kan degene aan wie ik een hekel heb niet uit de weg gaan" toegevoegd "ze roddelen over mij" en "de mensen hebben aanmerkingen op mij". Deze laatste twee blijven bij de meisjes achterwege.

Samenvatting

Overzien we nu nog eens in hoeverre de sexen verschillen, dan blijkt dat het belangrijkste verschil gezocht moet worden in de "sexuele nieuwsgierigheid".

Bij de jongens zijn moeilijkheden op dit punt opgenomen tussen andere relatieproblemen (met ouders en leeftijdsgenoten); bij de meisjes is dat een probleemgroep op zichzelf.

De andere, op het oog voor één van beide sexen specifieke klusters, blijken bij de andere sexe grotendeels als "unieke klusters" teruggevonden te kunnen worden.

5 DE LEERLINGEN EN HUN BELANGRIJKSTE PROBLEMEN

5.1 Inleiding

De vragenlijst bestaat als gezegd uit 210 uitspraken, verdeeld over zeven a priori categorieën. De lijst is opgesteld door een onderzoeksgroep in de Verenigde Staten en vervolgens herhaaldelijk getoetst op volledigheid.

Aangezien er in ons land echter nauwelijks of in het geheel geen ervaring met de lijst is opgedaan, leek het wenselijk ook hier na te gaan in hoeverre de lijst aan het doel beantwoordt.

In de Verenigde Staten is op allerlei manieren geprobeerd na te gaan in hoeverre de lijst een enigszins representatieve steekproef uit de klachten van adolescenten bestrijkt.

Een van die methodes is de adolescenten zelf te vragen in hoeverre hun specifieke klachten in de lijst voorkomen, en zo niet, welke type problemen dan ontbreekt. Natuurlijk is dit een gebrekkige methode: veel adolescenten (en ouderen) zijn niet in staat hun problemen onder woorden te brengen, en komen niet veel verder dan de opmerking dat de lijst goed of slecht is. Bovendien heeft de lijst een herkenningsskarakter: de ervaring in Amerika is dat eenzelfde groep leerlingen, als ze de lijst voor de tweede keer invullen, méér problemen aanstrepen. Men kan dat positief of negatief waarderen. Het komt ons voor dat substitutie van vage onlustgevoelens door concrete klachten over het algemeen heilzaam zijn zal; in elk geval kan de leerling dan over zijn klachten praten, hetgeen in sommige gevallen bevrijdend kan werken. Er staat tegenover dat een aantal leerlingen meer klachten zullen "herkennen" dan ze in feite hebben of dat ze in feite "nodig hebben" om hun onlustgevoelens te kanaliseren. Sommige leerlingen geven dan ook als commentaar dat je van alles een probleem kunt maken en dat dat ongewenst is.

Hoe dat ook zij, wij hebben de leerlingen evenals dat in de Verenigde Staten gebruikelijk is, in de gelegenheid willen stellen eventuele aanvullingen en commentaar op de vragenlijst te leveren. Dat is gebeurd door de leerlingen na afloop te vragen:

- 1) waar hij het meeste over inzit en of dat probleem in de lijst genoemd is;

- 2) of hij zou willen dat er op school iets aan zijn probleem gedaan zou worden, en
- 3) of hij met iemand over enkele van zijn problemen zou willen praten.

We zullen beginnen met een overzicht van de antwoorden op de eerste vraag.

5.2 Belangrijkste problemen

Van de 731 leerlingen reageerden 230 positief met een of ander antwoord op tenminste één van de drie vragen. De problemen waar de leerlingen volgens hun eigen opgave het meest over inzitten, zijn in te delen in een aantal categorieën, zoals weergegeven in tabel 9.

Tabel 9

Indeling van de problemen waarover de leerlingen volgens eigen opgave het meest over inzitten, per klas

klas	2		3		4		5		6		tot.
	aan-tal	%	aan-tal	%	aan-tal	%	aan-tal	%	aan-tal	%	
lichamelijke klachten	3	7	5	8	1	2	-	-	3	8	12
schoolproblemen	11	26	18	30	6	10	4	13	2	5	41
problemen thuis	10	24	11	18	7	11	7	22	7	18	42
toekomst, geld	4	9	10	17	22	36	5	16	6	15	47
relaties andere sexe	2	5	4	7	5	8	5	16	2	5	18
relaties anderen	1	2	5	8	1	2	-	-	1	3	8
persoonlijke problemen	7	17	4	7	10	16	9	28	17	43	45
politieke problemen	3	9	2	3	7	11	2	6	2	5	16
totaal	42	99	60	100	62	101	32	101	40	102	

Men ziet dat de toekomst- en geldproblemen het meest in getal zijn, en vooral door de 4e klassers geleverd worden. Daarop volgen persoonlijke problemen met een piek in de 6e klassen, en schoolproblemen en problemen thuis in de lagere klassen.

Lichamelijke klachten, relaties met de andere sexe en met anderen treden blijkbaar minder frekwent als belangrijkste probleem op.

Het staatje in tabel 9 is uiteraard ontstaan op grond van een betrekkelijk willekeurige indeling van de genoemde problemen over de categorieën. We zullen daarom hieronder een steekproef nemen uit de antwoorden per categorie.

5.3 Lichamelijke klachten

De leerlingen die lichamelijke klachten als hun hoofdprobleem opgeven zijn gering in aantal, en de lichamelijke klachten die opgegeven zijn, kunnen gemakkelijk geklassificeerd worden: van de 12 klachten hebben er 5 betrekking op een tekort aan slaap, 2 op het feit dat de leraren te weinig rekening houden met frekwente ziekte, en 3 op een zwakke gezondheid in het algemeen.

Eén meisje tenslotte klaagt erover dat ze te klein van stuk is en steeds voor een lagere-school-kind wordt aangezien, en een jongen maakt zich zorgen over de afmeting van zijn geslachtsorgaan.

Dat is alles.

Men ziet dat lichamelijke klachten vrij zelden het hoofdprobleem vormen. Voor zover deze klachten aanwezig zijn, spreken de leerlingen er zich ook niet tot in de details over uit. Dat is begrijpelijk omdat de meeste leerlingen met lichamelijke klachten blijkbaar al in behandeling zijn bij een arts.

In hoeverre er sprake is van psych^{so}omatische klachten kan uiteraard op grond van ons lijstje niet uitgemaakt worden. Het is in elk geval een feit dat het aantal in de lijst aangestreepte lichamelijke klachten veel groter is dan het aantal malen dat een lichamelijke klacht als hoofdprobleem wordt opgegeven. Andersoortige hoofdproblemen zullen dus dikwijls van somatische klachten vergezeld gaan.

5.4 Schoolproblemen

Men ziet in tabel 9 dat de schoolproblemen afnemen in de hogere klassen: vooral de 2e- en 3e-klassers noemen schoolproblemen het meest frekvent als hun hoofdprobleem.

Wat is de aard van de klachten? Van de in totaal 41 schoolproblemen hebben er niet minder dan 22 betrekking op de angst om te blijven zitten, of het eindexamen niet te halen.

Slechts twee klachten, allebei in een 2e klas, slaan op de angst voor proefwerken ("ik maak me nogal zenuwachtig bij proefwerken etc. waar geen enkele reden voor bestaat, maar dat ik er niet uit kan krijgen"). Uitsluitend in de 2e en 3e klassen komen gezamenlijk 5 klachten voor over medeleerlingen ("school te saai" en "waardeloze klas"). Niet minder dan 9 klachten hebben betrekking op de school als organisatie.

De verdeling over de klassen is: klas 3, 4 maal; 4, 2 maal; en 5, 3 maal.

Tussen twee algemene klachten ("ik verknoei mijn tijd op school" en "het systeem is te strak") vinden we hier 4 klachten over het keuze-pakket ("geen voorlichting" en "kan mijn combinatie niet krijgen"). De andere slaan op te weinig gymnastiek en het huiswerk. Er resteren dan nog een aantal op zichzelf staande klachten zoals angst voor zwemles, voor overgang naar andere school (door verhuizing e.d.).

Men ziet dus dat voor verreweg de meeste leerlingen die een schoolprobleem als hun hoofdprobleem opgeven, het de angst voor het blijven zitten, het uit de groep vallen betreft. De tweede hoofdgroep slaat dan op organisatieproblemen die in meerderheid verband houden met het keuzevakkensysteem.

5.5 Problemen thuis

Van de 230 leerlingen zagen 43 een of andere moeilijkheid thuis als hun hoofdprobleem. Men kan daarbij moeilijkheden rond de ouders gezamenlijk of één van beiden onderscheiden, moeilijkheden rond de broertjes en zusjes en rond het (woon-)milieu.

De helft van de problemen heeft betrekking op de ouders gezamenlijk. Van de 22 moeilijkheden in deze subcategorie slaan er 5 op een op handen zijnde of al uitgesproken scheiding, 8 op een algemene klacht over de ouders (geen vertrouwen, ze zijn ouderwets, ze zien me als een klein meisje, ze hebben geen tijd voor mij e.d.), terwijl de rest slaat op dingen die de ouders niet kunnen of willen geven (zeilboot, paard, verbod naar feestjes te gaan, van pianoles af te komen, verplichting naar de kerk te gaan en verbod om vrienden te ontvangen). Afgezien van de moeilijkheden rond de scheiding lijken de klachten over de ouders gezamenlijk vooral in de opstandigheidssfeer te liggen.

De klachten over vader en moeder zijn, althans qua aantal geheel verschillend: niet minder dan 12 kinderen klagen over problemen rond de vader, en slechts twee over de moeder. De klachten rond de vader zijn bijv. twee zieke en één overleden vader (zodat er geldzorgen ontstaan), 4 vaders met last van driftbuien, 3 kinderen met "een hekel aan hun vader", 1 werkloze vader, en een vader die, omdat hij vaart, nooit thuis is.

Eén meisje geeft op dat ze geregeld onenigheid met haar moeder

heeft over haar kleding, en een jongen klaagt over ruzies met zijn moeder.

Een vijftal kinderen klaagt over een te groot gezin, een gehorig huis, of een broer met wie ze niet kunnen opschieten. Tenslotte zijn er twee kinderen die graag in een andere buurt zouden willen wonen; omdat ze zich geïsoleerd voelen.

Het is moeilijk uit te maken in hoeverre de kinderen die een klacht over thuis als hun hoofdprobleem opgeven, daaronder echt gebukt gaan, en in welke mate ze een probleem "bedacht" hebben. Maar dat geldt ook voor de andere categorieën.

5.6 Toekomst- en geldproblemen

Men ziet in tabel 9 dat de toekomst- en geldproblemen zich vooral concentreren in de 4e klassen. Waarschijnlijk hebben de 5e- en 6e- klassers al voor een groot deel plannen gemaakt, terwijl het probleem in de lagere klassen nog niet zo speelt.

Wat is de aard van deze klachten? Van de 47 opgegeven hoofdproblemen hebben er niet minder dan 30 betrekking op beroepskeuze. De vraag wat te doen na deze school houdt vooral de gemoederen in de 4e klassen bezig.

Van de overige 17 leerlingen zijn er 5 gepreokkupeerd met de dood, of althans met een leven na de dood. Het is bekend, dat pubers zich nogal eens met dit probleem bezighouden. Deze kinderen zijn overigens in ons materiaal verspreid over de klassen, zodat we niet kunnen zeggen dat het een probleem van een bepaalde leeftijdsgroep is. Ook de 8 kinderen die bang voor de toekomst - zonder nadere specificatie - zijn, of zich afvragen "wat er van mij zal terechtkomen" zijn niet gekoncentreerd in een leeftijdsgroep.

Slechts 2 jongens (2e en 4e klas) maken de militaire dienst tot hun hoofdprobleem, en financiële problemen spelen ook slechts in 2 gevallen de hoofdrol.

Men ziet dat toekomstproblemen het zwaarst wegen in de 4e klas; het gaat er daarbij vooral om het beste wat mogelijk is te kiezen: sommigen zeggen uitdrukkelijk bang te zijn later te zullen ontdekken dat ze toch iets anders en beters hadden moeten kiezen.

5.7 Relaties met andere sexe en anderen

Het spreekt haast vanzelf dat deze categorieën voor alle leeftijds-groepen moeilijkheden kunnen opleveren. Vooral de categorie "relaties met anderen" bevat echter weinig hoofdproblemen, maar dat is groter-deels een gevolg van onze klassifikatie. Het is in feite een restkate-gorie geworden voor de uitspraken die niet aan een speciale groep re-fereren.

Wat betreft de veel genoemde "grotere openheid" ten aanzien van sexuele problemen kan er nog wel het een en ander verbeteren. Welis-waar geven 3 leerlingen sexuele problemen als hoofdprobleem op, maar ze weigeren erover uit te weiden of ook de aard van dat probleem aan te duiden ("sexuele homeless"; "iets sexueels" en "mis sexuele onder-grond"). De overige problemen in deze groep kunnen gerangschikt worden onder de categorie liefdesproblemen ("ik bedrieg mijn vriend met een ander"; "ik houd van iemand die niet van mij houdt"; "ben verliefd op ouder meisje" etc.), of gebrek aan liefdesproblemen ("jongens vinden mij niet aardig", "ik heb geen vriendin").

De paar kinderen die relaties met anderen als hoofdprobleem opgeven vinden we voornamelijk in 3e klassen (saaie school, zou graag goede vriend hebben, de mensen die ik ken zijn vervelend).

5.8 Persoonlijke problemen

De rubriek persoonlijke problemen neemt zoals men in tabel 9 ziet sterk toe in de hoogste twee klassen. Kijkt men naar de inhoud dan is het opvallend hoe moeizaam ook de leerlingen in de hoogste klassen, hun eigen problemen verwoorden. Zo geven niet minder dan 10 van de 45 leerlingen met een persoonlijk probleem als hoofdprobleem op dat ze te verlegen zijn, "geen bek durven open te doen". Een ruwe indeling groepeert 14 leerlingen rond het thema "op zoek naar eigen identiteit". Vooral in de 6e klassen spreken deze kinderen over "twijfel aan mezelf", "geen initiatief", "geen zelfvertrouwen", "machteloosheid", "slap", "lui", "geen wilskracht", e.d.

Een, zo men wil, derde categorie, zijn de Weltschmerz-figuren die over "mijn bekrompen brein" of "wat is leven" praten. Met daar-naast een vrij klein groepje dat "in mijn eigen wereld leven maar kom bij mij niet aan met dienstplicht" (sic!), of "veel whisky, pot, drugs"

kreten op papier zetten.

De belangrijkste konstatering lijkt ons hier dat het probleem van de eigen identiteit, in de zin van het uittesten van eigen kracht steeds angstwekkender wordt, naarmate het moment van het schoolverlaten dichterbij komt. Het "vrij" willen zijn en "op eigen benen staan" wordt, als het dichterbij komt, minder aantrekkelijk.

5.9 Politieke problemen

Het aantal malen dat de "politiek" tot het belangrijkste probleem verklaard wordt, is gering. Het betreft hier zonder uitzondering zeer grote problemen in hun algemeenheid (oorlog en vrede, honger, uitbuiting, rassendiskriminatie, overbevolking of wereldrevolutie). De leerlingen die in dit soort problemen hun hoofdprobleem zien, zijn als gezegd, gering in aantal, en verspreid over de klassen.

5.10 Samenvatting

Uit dit overzicht kunnen we een aantal konklusies trekken:

- 1) In de eerste plaats de reeds gemelde verschuiving van de hoofdproblemen van schoolproblemen, over toekomstzorgen naar persoonlijke moeilijkheden. De problemen thuis spelen in alle leeftijdsgroepen, met de aantekening dat een zeer groot deel van deze problemen in de opstandigheidssfeer ligt.
- 2) De lijst lijkt vrij uitputtend. De nieuwe categorie die we meenden te moeten creëren betreft politieke kwesties, maar de aard van de genoemde problemen is zodanig, dat we eerder van Weltschmerzproblemen hadden kunnen spreken; en als zodanig zouden ze onder "persoonlijke moeilijkheden" kunnen resorteren (één leerlinge zegt het ook: "ik heb te weinig realiteitszin"). Op dit punt - de slechte wereld met daarin de leerling als engeltje - zou de lijst wat aanvulling kunnen gebruiken.
- 3) Het is duidelijk dat de "openheid in sexuele kwesties" nog weinig verder gevorderd is dan in het Viktorianaanse tijdperk. Over Byroniaans liefdesverdriet wordt wel uitgeweid, maar niet over meer concrete angsten en moeilijkheden.
- 4) De a priori indeling voldoet redelijk met uitzondering van de categorie "relaties met anderen". Uitspraken met een dergelijke inhoud worden vrij zelden - of zeer vaak - als hoofdprobleem beschouwd.

5.11 De school en de hoofdproblemen

De volgende vraag betreft de wenselijkheid dat er op school iets aan de genoemde problemen gedaan zou moeten worden. Het lijkt ons het handigst ook hier weer per categorie te rapporteren.

Ten aanzien van de 12 lichamelijke klachten laten 6 leerlingen deze vraag open, 5 antwoorden met neen, en 1 met graag (deze laatste klaagt over slaapgebrek vanwege te veel huiswerk).

Ten aanzien van de 41 schoolproblemen ligt het voor de hand dat velen de school meer zullen willen inschakelen. Toch valt het resultaat nogal tegen. Slechts 15 leerlingen vragen meer van de school, 9 leerlingen lieten de vraag open, 2 leerlingen zeggen dat het niet nodig is want dat het al gebeurt, 3 dat er toch niets aan te doen is en 12 leerlingen wensen geen bemoeiing van de school met hun probleem.

De voorstellers vragen van de school voorlichtingslessen over vakkenkeuze, uitspraken of de leerling al dan niet bevorderd zal worden, het organiseren van feestjes, grote vergaderingen waar de klachten gespuid kunnen worden, meer gymnastiekonderwijs. Meer persoonlijke schoolproblemen als de angst voor te blijven zitten wordt door de meerderheid als het eigen probleem beschouwd, waarmee de school niets te maken heeft ("de school is mijn probleem; er kan weinig aan gedaan worden" of "nee, ik zou het walgelijk vinden als het gros van de leraren het fijne van mijn problemen wist").

Kennelijk wil men van de school hoogstens algemene, geen individuele hulp, ook op het gebied der schoolproblemen.

Wat betreft de 42 thuisproblemen is het evident dat veel leerlingen negatief op deze vraag zullen reageren. Dat is ook het geval; niet minder dan 29 leerlingen beantwoorden de vraag ontkennend. Sommigen geven een toelichting, bijv. "nee, dan weet de school te veel van jezelf af, en dat vind ik niet prettig", of "nee, ze begrijpen me toch niet".

Zeven leerlingen laten de vraag open, 3 zeggen dat wat er nu gebeurt wel voldoende is, 1 jongen "kan het niet schelen", en 2 antwoorden positief: "ja, het beïnvloedt mijn resultaten op school".

Ten aanzien van de toekomstproblemen vinden we onder de 47 leerlingen 15 die een uitbreiding van de beroepskeuzevoorlichting zouden wensen, 11 lieten de vraag open, en niet minder dan 21 vinden het niet

nodig dat de school zich met toekomstproblemen bemoeit.

Dit is een wat onverwacht resultaat, omdat deze 21 leerlingen een toekomstprobleem - meestal beroepskeuze - als hun hoofdprobleem opgeven. Motivaties waarom de school niet bijv. meer beroepskeuzevoorlichting geeft worden in het geheel niet gegeven; we kunnen hoogstens veronderstellen dat deze leerlingen de eigen toekomstzorgen verborgen willen houden voor leraren (en medeleerlingen?).

De problemen met de andere sexe zijn 18 in getal. Het spreekt wel vanzelf dat niemand in zijn sexuele of liefdesproblemen door de school geholpen wil worden. Toch zijn er nog 3 leerlingen die de vraag open laten, alhoewel niemand de sprong naar sexuele voorlichting gemaakt heeft. Dat is wel begrijpelijk omdat een hoofdprobleem vrijwel altijd betekent dat de persoon zichzelf met zijn moeilijkheden uniek vindt. Nauw gelieerd met problemen in de relatie met de andere sexe zijn uiteraard moeilijkheden in de relatie met anderen in het algemeen. Het betreft hier 8 leerlingen van wie het hoofdprobleem in deze sektor ligt.

De moeilijkheden variëren hier van "saai school" via "geen lol en avontuur", "wil vrij zijn van mensen die ik ken" tot meer uitgesproken persoonlijke moeilijkheden als "kan me moeilijk aanpassen", "ik heb vaak ruzie met mijn meisje en mijn ouders" en "ik zou graag een goede vriend hebben".

Het is wel begrijpelijk dat de meerderheid (4) van de leerlingen de school niet in dit soort problemen wil betrekken; de leerling zonder "lol en avontuur" hoopt dat de school er iets aan zal doen: sportfeestijnen, discussies en feesten. Ook de leerling met de vele ruzies antwoordt bevestigend, evenals de leerling die zich niet kan handhaven in de klas.

Men kan dus niet zeggen dat iedereen de school een zekere sociale functie wil ontzeggen. De meerderheid voorziet het "nee" echter van een uitroepteken of "beslist" (niet).

De categorie persoonlijke problemen is, zoals gezegd, het sterkst vertegenwoordigd onder de hoofdproblemen. Van de 45 leerlingen menen 23 dat hulp van de school voor hen ongewenst of niet mogelijk is. Van de overigen beantwoorden 9 de vraag bevestigend, zonder verdere toelichting overigens.

Het is merkwaardig hoe weinig overeenstemming er in deze categorie problemen onder de leerlingen bestaat: leerlingen die verlegen zijn willen deels wel, deels niet dat de school zich met dat probleem bemoeit. Zo ook met concentratieproblemen, of identiteitsproblemen, hoewel een enkeling uitlegt dat intiemere problemen vanwege de grootte van de school niet aangepakt kunnen worden.

Alleen de "Weltschmerz"-figuren lieten deze vraag open. Men kan dus ook hier niet stellen dat alle leerlingen afwijzend staan tegenover ingrijpen van de school in "intieme" problemen, mits dat maar gebeurt "als ik dat wil". De negatieve antwoorden zijn echter in de meerderheid en ook hier vaak in de vorm van "pertinent niet" of "beslist niet".

De politieke problemen zullen we hier buiten beschouwing later, aangezien niemand "ziet hoe die door de school behandeld zouden kunnen worden".

5.12 Behoeftte aan gesprekspartner

Slechts een 44-tal (van de 230) leerlingen antwoordt bevestigend op de vraag of ze met iemand (wie) over hun specifieke problemen zouden willen praten. Men kan daarbij 10 persoonlijke, 9 toekomst-, 6 thuisproblemen en 6 problemen met de andere sexe, 5 school-, 2 geldproblemen onderscheiden. De persoonlijke problemen variëren van "drug"-gebruik, gebrek aan concentratievermogen, traagheid, verlegenheid tot "ik wantrouw iedereen" tot "wat moet ik worden". De thuisproblemen hebben o.a. betrekking op "neurotische" vaders, of "ik word stiekem omdat ik niets mag".

Een enkele keer vermeldt men met wie men zou willen praten: leraren, psychologen en ook psychiaters lijken geschikte gesprekspartners; soms moet het initiatief uitgaan van de psycholoog dan weer "alleen als ik erom vraag".

Twee konklusies zijn echter evident:

- 1) Op grond van deze antwoorden is het niet mogelijk een schatting te maken van de werkelijke behoefte. Er zijn immers kinderen die eerst opgeven geen hoofdprobleem te hebben - of die vraag openlaten - en vervolgens schrijven graag met iemand te willen praten (zoals een meisje dat volstaat met in heel dunne potloodlijntjes onderaan het

papier "ik durf niet" te schrijven). Met andere woorden deze wijze van inventarisatie der praatbehoefte heeft niet voldaan.

- 2) De meerderheid zou wel met iemand willen praten, maar weet hoege-
naamd niet met wie.

We kunnen daarom uit de antwoorden op de 3 laatste vragen niet bepalen hoe groot de behoefte aan welke "counseling" is. Wel zal duidelijk zijn dat die behoefte groter is dan de 44 positieve antwoorden doen veronderstellen.

Overigens hebben wijzelf op 2 manieren geprobeerd hulp te bieden aan kinderen die er expliciet om vragen. Noch met een spreekuur (waarvoor men zich bij de klasseleraar kon opgeven), noch met een thuis toegestuurd vertrouwelijk briefje de anonimiteit op te heffen, konden wij de naar ons idee serieuze gevallen bereiken.

6 VERSCHILLEN TUSSEN SCHOLEN, SEXEN EN LEEFTIJDGROEPEN

6.1 Inleiding

In de voorgaande hoofdstukken werden de problemen uit de vragenlijst één voor één (per item) behandeld. In de nu volgende hoofdstukken zullen de probleemkategorieën worden besproken (ieder van de 7 categorieën bestaat uit 30 items). Dit hoofdstuk kunnen we zien als een afsluiting van de voorafgaande en een inleiding op de komende hoofdstukken.

We zullen bekijken of het gemiddeld aantal problemen dat door de leerlingen is aangegeven per categorie verschilt per school, per sexe en per leeftijd.

Voor we ingaan op de 3 onderwerpen willen we stellen, dat alle verschillen die zullen worden besproken significant zijn op het 5%-niveau ^{*}).

6.2 Verschillen tussen de scholen

Tabel 10

Gemiddeld aantal problemen per categorie, per school

school	lich.	school	thuis	toek.	sexe	and.	zelf	tot.
1	1,5	3,5	1,4	<u>3,3</u>	<u>2,0</u>	2,1	2,7	<u>16,3</u>
2	<u>2,2</u>	<u>3,6</u>	<u>2,0</u>	2,9	1,7	<u>2,2</u>	<u>3,2</u>	15,9
3	1,2	3,1	1,5	2,5	1,8	2,1	2,8	15,0

We zien in tabel 10 dat school 2 op 5 van de 7 categorieën de hoogste score heeft. Op de 2 categorieën die overblijven heeft school 1 de hoogste score en heeft die ook over het totaal. De leerlingen van school 3 hebben gemiddeld de minste klachten.

Waarschijnlijk hangen deze verschillen en de aard ervan samen met het verschillende karakter van de scholen en de verschillende milieus waaruit de scholen hun leerlingen rekruteren. Wij hebben echter binnen het kader van dit onderzoek te weinig gegevens om dit onderwerp verder uit te diepen of verdere conclusies te trekken.

^{*}) Chi-kwadraat-toets voor gemiddelden

6.3 Verskil tussen de sexen

Tabel 11
Verschillen tussen de sexen

school	lich.	school	thuis	toek.	sexe	and.	zelf	tot.
1	+	-	~	-	-	~	+	-
2	+	-	+	+	~	+	+	+
3	+	~	+	+	-	+	+	+
totaal	+	-	+	~	-	+	+	+

- = minder   + = meer   ~ = ongeveer gelijk

In tabel 11 is aangegeven hoe het gemiddeld aantal klachten van de meisjes zich verhoudt tot het gemiddeld aantal klachten van de jongens. We zien dat over het algemeen de meisjes meer problemen aangeven dan de jongens (tot./tot.). Bekijken we nu categorie voor categorie dan zien we dat het de lichamelijke problemen, de problemen thuis, het kontakt met anderen en de persoonlijke problemen zijn die meer door de meisjes worden genoemd. De jongens hebben blijkbaar meer problemen op school en in het kontakt met de andere sexe. Het gemiddeld aantal problemen in de categorie toekomst en geldzaken is voor de jongens en meisjes even groot. Zoals eerder is gebleken is het deze laatste categorie die tevens het grootste aantal klachten oplevert.

Verder kunnen we uit deze tabel konkluderen dat de variabele "school" kennelijk een zeer belangrijke is. De algemene tendens zoals die hierboven is geschetst, is nl. niet kenmerkend voor ieder van de 3 scholen. De verschillen met deze algemene trend zijn niet systematisch, bijv. gekoncentreerd op één school, zodat we moeten konkluderen dat er significante verschillen tussen de sexen bestaan, maar dat de school een interveniërende variabele is.

6.4 Verschillen tussen de leeftijdsgroepen

Ook bij de verschillen tussen de leeftijdsgroepen moeten we, in nog sterkere mate dan bij de verschillen tussen de sexen, tot de konklusie komen, dat de variabele "school" hierin meespeelt. Anders gezegd: Op iedere school bestaan er significante verschillen tussen de verschillende leeftijdsgroepen, maar zij zijn op iedere school anders. We kunnen dus niet spreken van een systematisch verschil tussen de 14-, 15-, 16-, 17- en 18-jarigen.

7 INZICHTEN VAN DE LERAREN IN DE PROBLEMEN VAN HUN LEERLINGEN

7.1 Inleiding

In de voorgaande hoofdstukken is gesproken over en gewerkt met problemen en probleemgebieden zoals ze door de leerlingen worden gepercipieerd. De leerlingen hebben hun problemen en de belangrijkheid aangegeven door middel van de Mooney Checklist. Het lijkt interessant om deze gegevens te vergelijken met het oordeel van de leraren.

7.2 Probleemstelling en inhoud

In dit hoofdstuk zal worden getracht een antwoord te geven op de volgende vragen:

- 1) Welke problemen zien de leraren van hun leerlingen en/of welke problemen schrijven ze hun leerlingen toe?
- 2) In hoeverre komen deze problemen overeen met de problemen die de leerlingen zelf hebben aangegeven?

Verder zullen de lerarenoordelen van de 3 verschillende scholen worden vergeleken. Op de scholen 1 en 2 werden de leerlingen beoordeeld door de respektievelijke klasseleraren. Op school 3 trad alleen de rektor als beoordelaar op.

Er zal worden bekeken of en in hoeverre deze laatste beoordeling (te zien als een konsensus van alle leraren die in een bepaalde klas lesgeven) verschilt van die van de klasseleraren.

Op school 2 werden de leerlingen behalve door de klasseleraren ook beoordeeld door de schoolarts. Deze beoordeling zal, behalve met de hierboven genoemde, ook worden gekonfronteerd met de vraag: Is er verschil in beoordeling van leerlingen die wel en leerlingen die niet op het spreekuur van de schoolarts zijn geweest?

Hierbij moet worden opgemerkt, dat de schoolarts de leraren-(rapporten) vergaderingen heeft bijgewoond en daarom voldoende op de hoogte is om ook een oordeel te geven over de leerlingen die niet op het spreekuur zijn geweest.

De beoordeling door de schoolarts (school 2) van de leerlingen die niet op het spreekuur zijn geweest en de beoordeling door de rektor (school 3) vertonen een bepaalde overeenkomst. Beide kunnen worden

gezien als een vertolking van de algemene indruk die er over een bepaalde leerling bestaat. Een algemene indruk die is opgebouwd uit de meningen van alle leraren die aan een bepaalde klas lesgeven.

Als deze beoordelingen, die dus qua informatie op elkaar lijken, een symmetrie blijken te vertonen, kunnen uit het feit dat ze meer of minder overeenkomen met de beoordeling van de leerlingen door zichzelf dan de beoordeling door de klasseleraars, konklusies worden getrokken over dit laatste oordeel.

Wij zouden kunnen besluiten het oordeel van de klasseleraar te vervangen door het oordeel van een min of meer objektieve beoordelaar die de meningen van alle betrokken leraren samenvat i.c. de rektor en de schoolarts.

Misschien zou het nog beter zijn in de toekomst alle leraren die aan een bepaalde klas lesgeven zelf te laten oordelen.

Tenslotte zullen de resultaten van dit hoofdstuk worden vergeleken met een Amerikaans onderzoek met dezelfde probleemstelling als in dit hoofdstuk wordt behandeld.

7.3 Procedure

De in dit onderzoek gevolgde procedure is in de voorgaande paragraaf reeds vaag aangeduid.

Voor de beoordeling werden in eerste instantie de klasseleraars gevraagd. Op de scholen 1 en 2 hebben deze de beoordeling dan ook uitgevoerd. Op school 3 was de rektor bereid deze taak zelf op zich te nemen. Op school 2 heeft, zoals eerder reeds gezegd, ook de schoolarts de leerlingen beoordeeld.

De beoordeling heeft als volgt plaatsgevonden:
de 210 problemen in de vragenlijst worden onderverdeeld in 7 categorieën. Voor de duidelijkheid zullen we ze hier nog eens herhalen:

- a) lichamelijke problemen;
- b) schoolproblemen;
- c) problemen thuis;
- d) zorgen over de toekomst of geld;
- e) problemen in de relaties met leden van de andere sexe;
- f) problemen in de relaties met anderen;
- g) persoonlijke problemen.

Aan de beoordelaars werd een lijst van leerlingen voorgelegd met daarachter vermeld de zeven categorieën. Zij moesten door middel van een kruisje aangeven in welke van de categorieën de leerling werd geacht problemen te hebben. In vergelijking met het onderzoek van Amos en Washington is dit een sterk vereenvoudigde procedure. Zij hebben alle leraren voor iedere leerling dezelfde vragenlijst laten invullen die de laatsten ook hadden ingevuld.

7.4 Het oordeel van de leraren

Het oordeel van de leraren kan op verschillende manieren worden gepresenteerd, bewerkt en vergeleken. We zullen beginnen met een antwoord te geven op de eerste vraag die we in paragraaf 7.2 van dit hoofdstuk hebben gesteld:

Welke problemen zien de leraren van hun leerlingen en/of welke problemen schrijven ze hun leerlingen toe.

Tabel 12

Overzicht van het aantal "probleemgevallen", aangegeven door de klasseleraar, respektievelijk de rektor, in procenten van het totaal aantal leerlingen van de betrokken school

school	1	2	3
beoordelaar	klasseleraar	klasseleraar	rektor
lich.	5	8	4
school	9	14	28
thuis	7	12	28
toek.	2	4	9
sexe	6	6	17
and.	5	14	26
zelf	8	19	28

Als we bovenstaande tabel bekijken is het duidelijk dat er geen eenvoudig antwoord op de eerder genoemde vraag is te geven. De norm voor wat een "probleemgeval" is, verschilt van beoordelaar tot beoordelaar. Bovendien leggen zij verschillende normen aan voor de verschillende probleemgebieden. Als we een antwoord willen geven op de vraag welke problemen de leraren zien bij hun leerlingen kunnen we beter een rang-

orde opstellen van de problemen, zoals ze door de leraren en de leerlingen zijn aangegeven.

Tabel 13

Rangorde van de probleemgebieden zoals ze door de leraren en leerlingen werden aangegeven (A)

school	1		2		3		totaal	
	leraren/leerlingen		leraren/leerlingen		leraren/leerlingen*)		leraren/leerlingen	
lich.	<u>1</u>	6	6	4	7	7	6	6
school	<u>1</u>	<u>1</u>	<u>2</u>	<u>1</u>	<u>3</u>	<u>1</u>	<u>2</u>	<u>1</u>
thuis	<u>3</u>	7	4	6	<u>1</u>	6	<u>3</u>	6
toek.	7	<u>2</u>	7	<u>3</u>	6	<u>3</u>	7	<u>2</u>
sexe	4	5	5	7	5	5	5	5
and.	6	4	<u>2</u>	4	4	4	4	4
zelf	<u>2</u>	<u>3</u>	<u>1</u>	<u>2</u>	<u>1</u>	<u>2</u>	<u>1</u>	<u>2</u>

*) rektor

Bekijken we nu tabel 13 dan zien we dat er weinig verschil in rangorde van de problemen is tussen de drie scholen, zowel bij de leraren als de leerlingen. Alleen valt op de gedeelde tweede plaats die de problemen in het contact met anderen (and.) innemen bij de leraren van school 2. We kunnen dus spreken van een algemene tendens die er uit naar voren komt en die tot uitdrukking komt in de kolom "totaal". Voor de duidelijkheid zijn hier de twee rangordes nog eens naast elkaar gezet.

Tabel 14

Rangorde van de categorieën zoals ze door de leraren, respectievelijk leerlingen zijn aangegeven (B)

rangorde	leraren	leerlingen
	1. zelf	
2. school		} toek. + zelf
3. thuis		
4. and.		and.
5. sexe		sexe
6. lich.		} lich. + thuis
7. toek.		

De problemen op school (school) en de persoonlijke problemen (zelf) zijn bij de leerlingen de meest genoemde problemen (1e en 2e plaats) en worden ook door de leraren als zodanig onderkend, zij het in omgekeerde volgorde (2e en 1e plaats).

Bij de leerlingen wordt de 2e plaats echter gedeeld met de categorie "toekomst/geld", terwijl deze bij de leraren pas op de 7e en laatste plaats komt!

In tabel 12 worden voor deze categorie in vergelijking met de andere categorieën lage percentages genoemd.

Ook Amos en Washington komen tot een dergelijke konklusie:

"Teachers . . . . . , and appeared especially unaware of the extent of student problems in the areas of Mooney: Work, the future and health and physical development".

Kennelijk verwachten de leraren van middelbare scholieren - of wellicht van "de jeugd" in het algemeen - dat ze zich meer bekommeren om het "hic et nunc" dan om hun toekomst.

Deze verwachting lijkt door de bovenstaande gegevens te worden tegengesproken. Ook in hoofdstuk 2 "de meest frekwent optredende problemen" komt dit reeds naar voren.

Een verschil, als boven genoemd, tussen leraren en leerlingen, vinden we ook in omgekeerde richting, nl. voor de categorie "problemen thuis" (thuis). Bij de leraren staat deze categorie op de 3e plaats, bij de leerlingen op een gedeelde laatste. De oorzaak voor dit verschil moet ook hier waarschijnlijk bij de leraren worden gezocht. De volgende tabel kan dit duidelijk maken.

Tabel 15

Samenhang van problemen op school en problemen thuis in de beoordeling van de leraren

school	overlap
1	28.8%
2	33.8%
3	57.5%

In tabel 15 zien we dat de leraren de neiging hebben om in veel gevallen schoolproblemen en problemen thuis samen bij één leerling aanwezig

te achten. Dit blijkt echter door de leerlingen niet zo te worden gevoeld. Het lijkt erop dat de leraren de oorzaak van de problemen op school gedeeltelijk willen afschuiven op moeilijkheden elders, i.c. thuis.

Een antwoord op de vraag in hoeverre de problemen die de leraren aangeven overeenkomen met de problemen zoals ze door de leerlingen worden gepercipieerd, is in het voorgaande reeds gedeeltelijk gegeven, maar kan op meer exakte wijze worden getoetst. Hiervoor is een χ^2 -toets voor gemiddelden gebruikt en wel als volgt:

Voor ieder van de 7 categorieën kunnen de leerlingen in 2 groepen worden gesplitst, nl. leerlingen die wel en leerlingen die niet door de leraren werden aangegeven als probleemgevallen in die bepaalde categorie.

De leerlingen hebben zichzelf ook beoordeeld op dat probleemgebied door middel van het aanstrepen van één of meer problemen van de 30 waaruit zo'n categorie bestaat. Berekend is de gemiddelde score van de leerlingen die wel en niet door de leraren werden aangegeven.

Als de leraren "goed" hebben beoordeeld dan moet de gemiddelde score van de leerlingen die wel door de leraren zijn aangegeven significant hoger zijn dan de gemiddelde score van de leerlingen die niet door de leraren werden aangegeven. Dit is getoetst met de χ^2 -toets voor gemiddelden.

Tabel 16

De χ^2 -toets voor de beoordeling van de leraren ten opzichte van de zelfbeoordeling van de leerlingen, gesplitst naar jongens/meisjes

school	1		2		3	
	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes
lich.	3.555 ^{*)}	<u>11.415</u>	.655	2.802	.526	1.969
school	3.253 ^{*)}	<u>7.736</u>	.502	3.395 ^{*)}	<u>8.712</u>	3.097 ^{*)}
thuis	.156	.128	.165	3.588 ^{*)}	<u>5.877</u>	6.087
toek.	3.008 ^{*)}	1.402	.657	.003	1.543	.669
sexe	.949	.816	.557	.171	.623	.016
and.	.012	2.064	<u>6.434</u>	.302	.028	<u>7.776</u>
zelf	.878	1.354	.717	.246	1.611	2.458

De onderstreepte getallen zijn significant op het 5%-niveau; sommige ook op een hoger niveau. De getallen met een *) erachter komen in de buurt van deze significantie en kunnen dan ook worden aangeduid als indikatief, dat wil zeggen het oordeel van de leraren komt nog redelijk overeen met het oordeel van de leerlingen zelf.

Naar aanleiding van deze tabel en tabel 12 zouden we de volgende konklusies willen trekken:

- De leraren hebben over het algemeen weinig inzicht in de wijze waarop leerlingen zichzelf beoordelen, c.q. bepaalde problemen percipiëren. Als positieve uitzondering kan de categorie "schoolproblemen" gelden, als absoluut dieptepunt de categorie "toekomst en geldzaken".
- Verder lijkt het moeilijk om, behalve een voorkeur voor bepaalde problemen, een beoordelingspatroon voor de leraren te destilleren. Het is zeer onduidelijk wat nu de norm is voor "een probleem", terwijl deze bovendien wisselt per "probleemgebied", per leraar en per school, kortom volledig afhankelijk is van de persoon die beoordeelt.

Amos en Washington vonden in hun onderzoek dat:

"Teachers' judgements were more similar to those of boys than to those of girls, and likewise, more similar to the 9th grade than to those of the 7th grade".

Deze uitkomsten lijken door ons onderzoek niet te worden bevestigd. Door het feit dat er geen systematisch verschil gevonden is tussen de beoordeling van jongens en meisjes zijn o.i. in het onderzoek geen duidelijk aanwijsbare factoren aanwezig om te veronderstellen dat er sprake zou zijn van bias.

Dat in het Amerikaanse onderzoek gevonden is dat het oordeel van de leraren meer in overeenstemming is met de beoordeling van de leerlingen uit de hogere klassen dan uit de lagere klassen en in ons onderzoek niet, ligt waarschijnlijk aan het feit dat de leerlingen slechts door één leraar werden beoordeeld (de klasseleraar respectievelijk de rektor). Met andere woorden de beoordeling was te zeer afhankelijk van de individuele beoordelaar.

7.5 De schoolarts

Reeds eerder werd gewezen op het feit dat de leerlingen van school 2 behalve door hun klasseleraar ook door de schoolarts werden beoordeeld. Terwille van de overzichtelijkheid behandelen we de resul-

taten van deze beoordeling in een aparte paragraaf.

Reeds bij het verwerken van de gegevens viel op dat de schoolarts een aantal leerlingen zeer veel problemen toeschreef en anderen zeer weinig. Bij nadere analyse bleek er een onderscheid te kunnen worden gemaakt tussen drie groepen:

- 1) Leerlingen die uit zichzelf naar het spreekuur van de schoolarts zijn geweest (eigen initiatief).
- 2) Leerlingen die op aanraden van anderen naar de schoolarts zijn geweest (aangeraden).
- 3) Leerlingen die niet bij de schoolarts zijn geweest (niet).

In de hierna volgende tabel komen de verschillen in beoordeling van de drie groepen duidelijk naar voren. Hierbij moet worden opgemerkt dat de schoolarts niet beoordeeld heeft op de categorie "persoonlijke problemen" (zelf).

Tabel 17

Overzicht van het aantal probleemgevallen aangegeven door de schoolarts, gesplitst naar de drie subgroepen, in percenten van het totaal

	eigen initiatief	aangeraden	niet
lich.	79	54	11
school	75	84	29
thuis	83	69	10
toek.	34	36	1
sexe	32	33	2
and.	30	53	4
N	47	39	183

Opmerkelijk is het verschil in beoordeling van de leerlingen die niet bij de schoolarts zijn geweest en de leerlingen die er wel zijn geweest (eigen initiatief + aangeraden).

Het lijkt erop dat leerlingen die op het spreekuur zijn geweest ook meteen een groot aantal problemen krijgen toegemeten. Of dit terecht is moet blijken uit de χ^2 -toets voor gemiddelden (zie vorige paragraaf).

Tabel 18

De χ^2 -toets voor de beoordeling van de schoolarts ten opzichte van de leerlingen gesplitst naar aangeraden, niet en eigen initiatief

	eigen initiatief	aangeraden	niet
lich.	1.629	2.480	1.136
school	1.994	1.977	<u>7.608</u>
thuis	.177	<u>3.921</u>	.385
toek.	.033	1.776	.007
sexe	.228	.002	.691
and.	3.062	.891	2.189

Als we de 5%-signifikantiegrens nemen ($\chi_G^2=3.8$) dan blijkt dat het toekennen van veel problemen in de groepen eigen initiatief, aangeraden grotendeels onterecht is. Zelfs de categorie lichamelijke problemen is niet significant in overeenstemming met de beoordeling van de leerlingen. Hierbij moet natuurlijk wel worden opgemerkt dat de lichamelijke problemen zoals ze door de leerlingen worden gepercipieerd andere kunnen zijn dan die welke door de schoolarts kunnen worden geconstateerd. Vooral problemen met betrekking tot het ontevreden zijn met het eigen uiterlijk (te dik, te dun, te lang, te kort, slecht uitzien, etc.) zullen niet medisch-diagnostisch worden vastgesteld. Merkwaardig is echter dat, als we de leerlingen niet splitsen in drie groepen zoals eerder werd aangegeven, maar in jongens en meisjes over het totaal, dat de beoordeling van schoolarts op bijna alle categorieën wel significant in overeenstemming met de beoordeling van de leerlingen is (zie tabel 19).

Tabel 19

De χ^2 -toets voor de beoordeling van de schoolarts t.o.v. de leerlingen door zichzelf, gesplitst naar jongens/meisjes

	jongens	meisjes
lich.	<u>5.552</u>	<u>4.075</u>
school	<u>11.118</u>	<u>6.011</u>
thuis	<u>5.241</u>	<u>4.961</u>
toek.	.557	<u>4.909</u>
sexe	.014	1.311
and.	<u>4.891</u>	<u>5.168</u>

Dit feit komen we in de literatuur wel meer tegen. Als we eenzelfde populatie op verschillende manieren verdelen in subgroepen kunnen bepaalde significanties verdwijnen of naar voren komen. Voor dit verschijnsel bestaan enkele verklaringen. Het zou echter te ver voeren om deze binnen dit kader te behandelen. Welke verklaring in ons geval van toepassing zou zijn is onduidelijk. Het is daarom moeilijk om conclusies aan deze laatste tabel te verbinden. Tot slot zouden we de volgende opmerkingen willen maken over de beoordeling door de schoolarts:

- 1) In grote trekken komt zij overeen met die van de leraren: de rangorde van de categorieën is dezelfde als die van de leraren en ook deze beoordeling geeft natuurlijk blijk van inzicht in de manier waarop leerlingen zichzelf beoordelen.
- 2) Opmerkelijk is het onderscheid in de beoordeling van leerlingen die wel en leerlingen die niet op het spreekuur zijn geweest.
- 3) De beoordeling van de leerlingen die niet op het spreekuur zijn geweest vertoont - in percentages en significantie - geen overeenkomst met de beoordeling door de rector op school 3.

Aan deze laatste opmerking zouden wij de volgende conclusie willen verbinden:

Ten aanzien van de beoordeling door de klasseleraren ten opzichte van de beoordeling door een min of meer objektieve beoordelaar (die een algemene indruk weergeeft) zijn uit voorgaande gegevens geen conclusies te trekken. Algemeen kunnen we stellen dat alle beoordelaars ongeveer eenzelfde patroon van beoordelen hanteren waar het de rangorde van de categorieën betreft. Waar het de norm voor een "probleemgeval" betreft - af te lezen aan het percentage problemen ten opzichte van het totaal - bestaat weinig overeenstemming. Het zou wellicht aanbeveling verdienen een volgende keer alle betrokken leraren te laten beoordelen.

De in dit hoofdstuk gevonden resultaten komen vrijwel overeen met de resultaten van het Amerikaanse onderzoek van Amos en Washington. We mogen hieruit konkluderen dat de door ons gebruikte meer eenvoudige methode van beoordelen geen verandering behoeft.

7.6 Slotopmerking

Tot slot van dit hoofdstuk zouden wij aandacht willen besteden aan een vraag die zich bij de analyse van de gegevens voortdurend opdringt: wat is een probleem of een probleemgeval?

Een objektieve vaststelling van wat nu een probleem of probleemgebied is behoort helaas o.i. tot de onmogelijkheden. Dit blijkt reeds uit het feit dat de beoordelaars in ons onderzoek geheel verschillende normen hanteren.

Ook een instrument waarop de proefpersonen zichzelf beoordelen - in ons geval de Mooney Checklist - levert geen objektieve maatstaf. Wij kunnen hoogstens konkluderen dat bepaalde leerlingen meer problemen aangeven dan anderen. Ten opzichte van deze laatste beoordeling dienen wij bovendien rekening te houden met wat W.I. Thomas heeft neergelegd in het z.g. Thomas-theorema:

"If men define situations as real, they are real in all their consequences".

Volgens R.K. Merton betekent dit dat

" . . . men respond not only to the objective features of a situation but also, and at times primarily, to the meaning this situation has ~~for~~ them.

And once they have assigned some meaning to the situation, their consequent behavior and some of the consequences of that behavior are determined by the ascribed meaning".

In ons geval betekent dit dus dat de leerlingen problemen kunnen aangeven die ze "objektief" - wat dat in dit verband ook moge betekenen - niet hebben. Volgens het Thomas-theorema maakt dat echter niets uit, omdat ze er zich toch naar gedragen.

Het bovenstaande in aanmerking nemende is het duidelijk dat we niet kunnen spreken over de juistheid van de beoordeling zowel door de leerling van zichzelf als door de leraar. Als we het oordeel van de leerling vergelijken met het oordeel van een of andere beoordelaar, zoals in het in dit hoofdstuk is gedaan, kunnen we nog veel minder spreken van een juistheid, omdat niet objektief is vast te stellen wat nu juist is. We hebben daarom steeds gesproken over "het inzicht van de leraar in de manier waarop de leerlingen zichzelf beoordelen".

8 INTELLIGENTIE, SCHOOLCIJFERS EN KLACHTEN

8.1 Inleiding

Een interessante groep leerlingen zijn degenen van wie men de indruk krijgt dat ze beneden hun intellektueel niveau funktioneren. Uiteraard kan dat allerlei oorzaken hebben, variërend van "luiheid" tot een teveel aan (niet-schoolse) zorgen. Wij vermoeden dat deze groep zich zal onderscheiden door een hoge klachtenscore.

Naast bovengenoemde "onderpresteerders" kan men leerlingen onderscheiden voor wie, gezien hun intelligentie, de school eigenlijk te moeilijk is, maar die toch kans zien, bijvoorbeeld door extra hard te werken, een hoge prestatie te leveren. Wij hebben de indruk dat ook deze groep een hoge klachtenscore zal opleveren.

De hoogste klachtenscore zullen ^{we} bij de leerlingen die zich niet of slechts met de grootste moeite op school kunnen handhaven aantreffen, dat zijn de leerlingen met te geringe intellektuele vermogens, bij wie dat ook tot uiting komt in hun schoolprestaties.

De laagste klachtenscore verwachten we bij de leerlingen die zowel een hoge intelligentie als een grote prestatie te zien geven. De theorie dat de beste leerlingen zich vervelen, en daardoor eveneens een hoge klachtenscore zullen opleveren, achten wij minder reëel.

Het gaat bij de vergelijking van deze vier groepen niet zozeer om de gemiddelde klachtenscore als wel om de aard van de klachten; het is allerm minst zeker dat de "probleemkinderen" uitsluitend met klachten in de schoolsfeer zullen reageren. Psycho-somatische klachten, klachten over thuis, opstandigheid, relatieproblemen en twijfel aan zichzelf kunnen alle het gevolg zijn van een moeilijke schoolsituatie.

De hypothesen zijn daarom op een aantal verschillende manieren onderzocht. In de eerste plaats zijn de verschillende klachtenscores direkt gerelateerd aan het gemiddelde schoolcijfer en het intelligentiequotiënt. Het is mogelijk dat een lage intelligentie, of een laag gemiddeld schoolcijfer op zichzelf al aanleiding geeft tot een hogere klachtenscore, en omgekeerd.

Daarnaast zijn genoemde vier groepen om technische redenen op twee verschillende manieren geselecteerd.

In de eerste analyse werden de leerlingen die qua intelligentie in het hoogste kwartiel over de gehele groep en tegelijkertijd in het laagste kwartiel wat betreft de gemiddelde schoolcijfers, vielen, geplaatst.

De categorie "overpresteerders" bestond uit leerlingen die zowel in het laagste intelligentiekwartiel als in het hoogste gemiddelde cijferkwartiel over de totale groep vielen.

Deze beide groepen zijn vergeleken met de leerlingen met de slechtste en beste prestaties.

Men kan nu stellen dat het voor de selectie van genoemde groepen niet juist is uit te gaan van de laagste en hoogste kwartielen over de gehele groep: de klassifikatie van een leerling zou per klas moeten gebeuren, omdat vooral de klas het referentiepunt vormt^{*)}. Aangezien de gemiddelde intelligentiequotiënten van klas tot klas nogal wat verschillen, hebben we gemeend de selectieprocedure per klas te moeten herhalen. Hoewel bij deze procedure deels andere individuen in genoemde vier groepen vielen, bleken de totaalresultaten niet principeel verschillend van de eerste analyse.

We zullen nu eerst een enkele opmerking maken over de gebruikte intelligentietest.

8.2 Intelligentie en schoolcijfers

De in dit onderzoek gebruikte intelligentietest is de gamma-test van Otis (1954). Het betreft een groepsintelligentietest die in Amerika hoog gekorreleerd bleek met het Wechsler-IQ.

Helaas zijn er - voor zover ons bekend - in ons land geen psychometrische eigenschappen van deze test bekend. Wij hebben daarom van de gelegenheid gebruik gemaakt enkele indicies (betrouwbaarheid, validiteit) voor de test te berekenen. Daarover zal elders gerapporteerd worden. Om dezelfde reden waren we verplicht ook de Amerikaanse normen volgens welke de ruwe score omgezet wordt in een intelligentiequotiënt, over te nemen. Na een vluchtige inspectie kregen we de indruk dat die norm voor onze onderzoeksgroep redelijk voldoet.

---

^{*)} Dit is waarschijnlijk de reden dat Jackson en Getzels (1959) minder duidelijke resultaten verkregen.

Men kan op dit punt een indruk krijgen door na te gaan of per leeftijdsgroep de gemiddelde IQ's ongeveer op hetzelfde niveau liggen (als de groep groot genoeg en voldoende heterogeen was geweest, zouden die gemiddelde IQ's 100 geweest moeten zijn).

We zullen voor dit verslag volstaan met een bespreking van de frekwentieverdeling en een enkele opmerking over de normen.

In tabel 20 vindt men de kumulative frekwentieverdeling (percentages) van de intelligentiequotiënten.

Tabel 20

Frekwentieverdeling van de intelligentiequotiënten in kumulative percentages

IQ	jongens	meisjes	totaal
75 - 79	0.3	-	0.1
80 - 84	0.8	-	0.4
85 - 89	2.2	1.9	2.1
90 - 94	3.8	5.8	4.8
95 - 99	8.9	<u>13.0</u>	10.9
100 - 104	<u>20.3</u>	26.6	<u>23.3</u>
105 - 109	<u>38.4</u>	<u>47.6</u>	<u>42.9</u>
110 - 114	<u>58.1</u>	<u>65.7</u>	<u>61.8</u>
115 - 119	75.1	82.5	78.8
120 - 124	89.5	94.5	91.9
125 - 129	96.8	97.8	97.3
130 - 134	99.7	100.0	99.9
135 - 139	99.7	-	99.9
140 - 144	100.0	-	100.0
Totaal	N = 370	361	731

Men ziet dat de verdeling redelijk normaal is. De intelligentiequotiënten zijn echter aan de lage kant, hetgeen ook uit de Amerikaanse literatuur bekend is. Men spreekt daar van een verschil van 5 à 10 punten met het Wechsler-IQ.

Het valt verder op dat alleen het laagste kwartiel bij de meisjes een klasse lager valt dan bij de jongens. Bij een meer gedetailleerde analyse blijken de kwartielpunten als volgt te liggen:

jongens: 105 - 106; 111 - 112; 118 - 119

meisjes: 103 - 104; 109 - 110; 116 - 117

Het is dus duidelijk dat de meisjes gemiddeld één à twee punten lager skoren dan de jongens, een niet ongewoon resultaat.

Ten aanzien van de omzettingsprocedures van ruwe skore naar intelligentiequotiënt zijn hier slechts vermeld dat er geen systematische fout gekonstateerd kan worden: geen enkele leeftijdsgroep bleek met een te hoog of te laag gemiddeld IQ uit de bus te komen, zodat wij veronderstellen dat de normen ook in ons land bruikbaar zijn.

De schoolcijfers

Hoewel er de laatste tijd (!) ook in ons land - in de V.S. is de krisis rond de schoolcijfers al ongeveer 50 jaar geleden begonnen - enige twijfel aan de objektiviteit is ontstaan, geven schoolcijfers - bij voorkeur een gemiddelde - in het algemeen een redelijke indruk van de relatieve positie van het kind in de klas. Het is echter niet goed mogelijk schoolcijfers te gebruiken voor een vergelijking van leerlingen in verschillende klassen.

Niettemin hebben we ook van de gemiddelde schoolcijfers op het Paasrapport een kumulatieve frekwentieverdeling in percentages opgesteld. Aangezien het hier in feite om ranggetallen per klas gaat, is de totaalverdeling een artefakt van die aparte verdelingen per klas. Veel konklusies zal men aan deze tabel dan ook niet kunnen verbinden. Toch leek het ons nuttig een indruk te geven van de verdeling der schoolcijfers over de beide sexen.

Tabel 21

Frekventieverdeling van de gemiddelde schoolcijfers op het Paasrapport (kumulatieve percentages)

gemiddeld schoolcijfer	jongens	meisjes	totaal
4.1 - 4.5	0.5	0.3	0.4
4.6 - 5.0	3.5	1.1	2.5
5.1 - 5.5	<u>11.6</u>	6.4	9.0
5.6 - 6.0	<u>30.8</u>	22.2	<u>26.5</u>
6.1 - 6.5	<u>60.5</u>	<u>48.5</u>	<u>54.5</u>
6.6 - 7.0	82.2	<u>73.7</u>	77.9
7.1 - 7.5	92.1	87.8	90.0
7.6 - 8.0	97.3	96.9	97.1
8.1 - 8.5	98.9	99.7	99.3
8.6 - 9.0	99.7	100.0	99.8
9.1 - 9.5	100.0	-	100.0
Totaal	N = 370	361	731

Men ziet dat ook deze verdelingen, zoals te verwachten, vrijwel de vorm van een normaalkromme hebben. De kwartielpunten liggen bij de jongens steeds 0.1 punt lager dan bij de meisjes.

In een wat exaktere berekening blijken de drie punten te liggen:

jongens: 5.8 - 5.9; 6.3 - 6.4; 6.8 - 6.9

meisjes: 6.0 - 6.1; 6.5 - 6.6; 7.0 - 7.1

In het algemeen behalen meisjes dus gemiddeld een iets hoger schoolcijfer dan de jongens; dit in tegenstelling tot het intelligentiequotiënt.

Wij zullen hier niet ingaan op eventuele verschillen in cijfergegevens tussen scholen en klassen.

Het verband tussen intelligentie en schoolcijfers

Tot slot geven we hier nog een kort overzicht van het verband tussen intelligentie en schoolcijfers. Elders is daarover uitgebreider gerapporteerd.

In tabel 22 vindt men slechts het totaalverband, gesplitst naar jongens en meisjes. De kategoriegrenzen zijn weer bij het eerste en derde kwartiel gelegd.

Tabel 22

Kruistabellen, intelligentie en schoolcijfers over het totale materiaal, gesplitst naar jongens en meisjes

		jongens			
		IQ			Totaal
		Laagste 25%	Midden-groep	Hoogste 25%	
schoolcijfers	Laagste 25%	35	44	14	93
	Middengroep	40	96	49	185
	Hoogste 25%	18	45	29	92
	Totaal	93	185	92	370

		meisjes			
		IQ			Totaal
		Laagste 25%	Midden-groep	Hoogste 25%	
schoolcijfers	Laagste 25%	27	42	21	90
	Middengroep	51	88	42	181
	Hoogste 25%	12	51	27	90
	Totaal	90	181	90	316

Men ziet dat er zowel bij de jongens als bij de meisjes een vrij sterk verband is, hetgeen ook te verwachten was: leerlingen met hoge schoolcijfers hebben als regel een hoge intelligentie en omgekeerd. (Bij de jongens levert de χ^2 -kwadraat-toets met vier vrijheidsgraden een significante waarde op het 1%-niveau op; voor de meisjes op het 5%-niveau).

8.3 Intelligentie, schoolcijfers en klachten

De resultaten van het onderzoek naar het directe verband tussen intelligentie en klachten, zowel als tussen schoolcijfers en klachten, zijn niet bijzonder indrukwekkend, maar wel tamelijk consistent.

Ten aanzien van de schoolcijfers kan opgemerkt worden dat de mediaan (de grens waarboven en waarbeneden 50% van de leerlingen met de meeste en de minste klachten zich bevindt) verschuift met de hoogte van de schoolcijfers. Voor de jongens geldt, dat in de groep met de laagste schoolcijfers (25% van het totaal) de mediaan zich bevindt tussen 14 en 15 klachten, terwijl in de groep met de hoogste schoolcijfers (hoogste kwartiel) die grens tussen 11 en 12 klachten ligt. Bij de (50%) middenmoot in termen van schoolcijfers ligt de grens tussen 12 en 13.

Datzelfde verschijnsel doet zich voor bij de meisjes: ook hier bevindt zich bij de 25% leerlingen met de hoogste schoolcijfers tussen 12 en 13 klachten, in de middengroep tussen 13 en 14 klachten en in het laagste kwartiel tussen 14 en 15 klachten.

Het zijn dus kleine consistente verschillen, in die zin, dat de leerlingen met de laagste schoolcijfers de meeste klachten en degenen met de hoogste schoolcijfers de minste klachten hebben.

Hoe klein die verschillen zijn, wordt duidelijk als we niet de 50%-grens in termen van klachten, maar de 75%-grens nemen. Dan blijkt dat voor de jongens in de beste en slechtste groep in termen van schoolcijfers 75% minder dan 22 klachten oplevert, en de middengroep minder dan 23 klachten.

Voor de meisjes ligt de 75%-grens voor de leerlingen met de slechtste en de beste schoolcijfers op hetzelfde punt (tussen 25 en 26 klachten), terwijl hier de middengroep de minste klachten (tussen 22 en 23) oplevert.

In tabel 23 zijn deze gegevens nog eens overzichtelijk weergegeven.

Tabel 23

Schoolcijfers en klachten

	mediaan jongens	mediaan meisjes	75%-grens jongens	75%-grens meisjes
25% Laagste schoolcijfers	14 - 15	14 - 15	21 - 22	25 - 26
50% Middengroep	12 - 13	13 - 14	22 - 23	22 - 23
25% Hoogste schoolcijfers	11 - 12	12 - 13	21 - 22	25 - 26

Men ziet dus dat weliswaar de mediaan een consistent beeld geeft, maar dat de 75%-grens hiervan afwijkt. Er bevinden zich in de groep met de hoogste schoolcijfers nogal wat leerlingen met een hoge klachtenscore, hoewel over het geheel genomen deze groep de minste klachten oplevert. Diezelfde konklusie kan men trekken - mutatis mutandis - voor de leerlingen met de laagste schoolcijfers.

Globaal gesproken is er een verband tussen gemiddeld schoolcijfer en klachtenscore: bij een meer gedetailleerde studie blijken er talloze uitzonderingen te zijn.

Wij hebben getracht na te gaan in hoeverre bepaalde klachtenkategorieën dit beeld bepalen, of ervan afwijken. Om technische redenen kon daarbij slechts van de 75%-grens gebruik gemaakt worden. De tussen de groepen hoge, lage en middel-hoge schoolcijfers differentiërende klachtenkategorieën bleken voor de jongens de schoolklachten, thuisklachten, relaties met de andere sexe, en relaties met anderen te zijn. Geen differentie leverden dus de categorieën lichamelijke klachten, toekomst-, geld- en persoonlijke problemen.

Voor de meisjes differentiëren lichamelijke klachten, schoolproblemen, klachten thuis, relaties met de andere sexe, met anderen en toekomst- en geldproblemen. Ook hier gaf de categorie persoonlijke problemen geen verschillen te zien.

In tabel 24 zijn de resultaten overzichtelijk weergegeven.

Tabel 24

Schoolcijfers en 75%-grens van de klachten per categorie

	laagste schoolc.		middengroep		hoogste schoolc.	
	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes
lichamelijke klachten	1 - 2	3 - 4	1 - 2	2 - 3	1 - 2	2 - 3
schoolproblemen	6 - 7	5 - 6	5 - 6	3 - 4	3 - 4	3 - 4
thuisproblemen	2 - 3	2 - 3	1 - 2	1 - 2	1 - 2	1 - 2
toekomst, geld	3 - 4	4 - 5	3 - 4	3 - 4	3 - 4	4 - 5
relaties andere sexe	2 - 3	1 - 2	1 - 2	2 - 3	3 - 4	2 - 3
relaties anderen	1 - 2	2 - 3	2 - 3	2 - 3	3 - 4	3 - 4
persoonlijke problemen	3 - 4	4 - 5	3 - 4	4 - 5	3 - 4	4 - 5

Men ziet dat de 75%-grens (het punt waarboven de 25% leerlingen met de meeste klachten liggen) bij de jongens op hetzelfde punt ligt voor lichamelijke klachten, toekomst- en geldproblemen en persoonlijke problemen. Deze categorieën leveren geen verband op met de schoolcijfers.

Het aantal problemen neemt af naarmate het schoolcijfer hoger wordt in de categorieën schoolproblemen en thuisproblemen, en neemt toe in de categorie relaties met anderen. De categorie relaties met de andere sexe heeft een grillig verloop.

Voor de meisjes heeft zoals gezegd de categorie persoonlijke problemen niets met de hoogte van het schoolcijfer te maken. De lichamelijke klachten, schoolproblemen en thuisproblemen nemen af naarmate het schoolcijfer hoger is. De problemen in de relaties met de andere sexe evenals relaties in het algemeen nemen toe naarmate het schoolcijfer hoger is. De categorie toekomst- en geldproblemen verloopt hier wat grillig.

Het is uit bovenstaande gegevens duidelijk wat de oorzaak van de zwakte van het verband tussen schoolcijfer en totale klachtenscore is: sommige klachten nemen toe naarmate het schoolcijfer hoger is. We zullen nu nagaan in hoeverre deze resultaten bevestigd worden in de relatie tussen intelligentie en klachtenscore.

Intelligentie en klachten

Het ligt voor de hand dat leerlingen met een lage intelligentie zich op school moeilijk kunnen handhaven en dus een hogere klachtenscore zullen leveren. De hypothese dat de zeer intelligente leerlingen, omdat ze zich vervelen, eveneens een hoge klachtenscore zullen opleveren, kan tot nu toe door ons, evenmin als door anderen bevestigd worden.

In tabel 25 vindt men een overzicht van het verband tussen intelligentie en totale klachtenscore, waarbij weer de mediaan en 75%-grens vermeld is.

Tabel 25

Intelligentie en klachtenscore

	klachten			
	mediaan		75%-grens	
	jongens	meisjes	jongens	meisjes
25% Laagste IQ's	15 - 16	15 - 16	26 - 27	24 - 25
50% Middengroep	11 - 12	12 - 13	20 - 21	22 - 23
25% Hoogste IQ's	11 - 12	12 - 13	21 - 22	20 - 21

Er is hier een duidelijk verschil zowel bij de jongens als bij de meisjes tussen het hoogste en laagste kwartiel: de hypothese kan bevestigd worden, temeer daar ook 75%-grens de mediaanresultaten steunt: er is klaarblijkelijk een direkt omgekeerd verband tussen IQ en aantal aangestreepte klachten.

Het is nu van belang, evenals dat voor de schoolcijfers gebeurd is, de klachtenscore op te splitsen per categorie. Daarbij is het de vraag of de richting van de categorieën weer dezelfde is als bij de schoolcijfers. In tabel 26 vindt men de 75%-grenzen per klachten-categorie in de drie groepen.

Tabel 26
Intelligentie en 75%-grens per categorie

	laagste IQ's		middengroep		hoogste IQ's	
	jongens	meisjes	jongens	meisjes	jongens	meisjes
lichamelijke klachten	1 - 2	2 - 3	1 - 2	2 - 3	1 - 2	2 - 3
schoolproblemen	5 - 6	4 - 5	5 - 6	3 - 4	3 - 4	3 - 4
thuisproblemen	2 - 3	1 - 2	1 - 2	1 - 2	1 - 2	1 - 2
toekomst, geld	5 - 6	5 - 6	3 - 4	3 - 4	4 - 5	3 - 4
relaties andere sexe	3 - 4	2 - 3	1 - 2	1 - 2	2 - 3	1 - 2
relaties anderen	2 - 3	3 - 4	2 - 3	2 - 3	2 - 3	2 - 3
persoonlijke problemen	3 - 4	5 - 6	2 - 3	4 - 5	3 - 4	3 - 4

Men ziet dat voor de jongens het aantal lichamelijke klachten en de categorie relaties met anderen blijkbaar niets met intelligentie te maken hebben. De schoolproblemen en thuisproblemen nemen af naarmate de intelligentie hoger ligt.

Voor de categorieën toekomst, geld, relaties met de andere sexe en persoonlijke problemen lijkt het alsof de middengroep de minste moeilijkheden heeft: het schijnt dat hier een kromlijinig verband aanwezig is.

Dit is een zeer opvallend resultaat, ook al omdat het zich bij de meisjes in het geheel niet voordoet: het aantal lichamelijke klachten en het aantal thuisproblemen is hier voor de drie intelligentiegroepen gelijk. Alle anderssoortige klachten nemen af naarmate het IQ hoger is. Noch bij de jongens, noch bij de meisjes doen zich omgekeerde verbanden voor. De konklusies uit deze paragraaf zijn interessant genoeg om ze nog eens in een tabel op te nemen (zie tabel 27).

Tabel 27

Het verband tussen intelligentie, schoolcijfers en klachtencategorieën
(positief = + ; negatief = - ; geen verband = = ; grillig = ?)

	intelligentie		schoolcijfers	
	jongens	meisjes	jongens	meisjes
lichamelijke klachten	=	=	=	-
schoolproblemen	-	-	-	-
thuisproblemen	-	=	-	-
toekomst, geld	?	-	=	?
relaties met andere sexe	?	-	?	+
relaties met anderen	=	-	+	+
persoonlijke problemen	?	-	=	=

De schoolproblemen nemen af naarmate schoolcijfers en/of intelligentie hoger zijn. Datzelfde geldt (behalve voor het verband met de intelligentie bij de meisjes) voor de thuisproblemen.

Ten aanzien van de overige verbanden zijn ongetwijfeld interessante hypothesen af te leiden. We zullen dat nu niet doen, maar eerst overgaan tot de bespreking van vier typische groepen leerlingen.

8.4 Enkele typische groepen leerlingen

Het gaat hier om, zoals in de inleiding van dit hoofdstuk vermeld is, de overpresteerders en de onderpresteerders. De overpresteerders zijn gedefinieerd als de leerlingen die qua intelligentie tot het laagste kwartiel behoren, en toch kans zien wat gemiddeld schoolcijfer betreft in het hoogste kwartiel terecht te komen. Afgezien van de fouten die ongetwijfeld hier en daar bij de toekenning van het IQ zowel als bij het gemiddelde schoolcijfer gemaakt zijn, gaat het hier om leerlingen die voortdurend op de top van hun kunnen werken. Wij verwachten dan ook een hoge klachtenscore.

De tweede groep leerlingen betreft degenen met een hoog IQ (bovenste kwartiel) en toch een laag schoolcijfer (onderste kwartiel). We vermoeden dat deze leerlingen waarschijnlijk grotendeels "intelligente luiards" eveneens een hoge klachtenscore, zij het lager dan de voorgaande groep, zal opleveren.

Beide groepen zijn vergeleken met de leerlingen die zich zowel

ten aanzien van schoolcijfers als intelligentie in het laagste en het hoogste kwartiel bevinden.

Procedure

De vier groepen leerlingen zijn op twee manieren geselecteerd:

- in de eerste plaats door de indeling te maken over de totale onderzoekgroep, en
- vervolgens door per klas de betreffende leerlingen eruit te halen.

Men vindt op deze twee manieren gedeeltelijk andere leerlingen, aangezien gemiddeld IQ en gemiddeld schoolcijfer niet over alle klassen hetzelfde zijn.

Resultaten

Voor zover het gaat om leerlingen die ten opzichte van de gehele steekproef in de extreme groepen vallen, konden 35 jongens met een laag IQ en een laag schoolcijfer, 18 jongens met een laag IQ en een hoog schoolcijfer, 14 jongens met een hoog IQ en een laag schoolcijfer, en 29 jongens met zowel een hoog schoolcijfer als een hoog IQ geïsoleerd worden.

Voor de meisjes zijn die aantallen respectievelijk 27, 12, 21 en 27.

We geven nu in tabellen 28 en 29 het gemiddelde aantal klachten per categorie en voor het totaal.

Tabel 28

Gemiddeld aantal klachten van vier groepen leerlingen (jongens)

	lich.	school	thuis	toek.	sexe	and.	zelf.	totaal	N
Laag IQ	1.6	5.2	2.4	3.3	2.5	2.1	3.1	20.2	35
Laag SC									
Laag IQ	1.2	3.4	1.6	2.9	3.3	2.6	3.0	18.0	18
Hoog SC									
Hoog IQ	1.4	3.9	1.6	3.6	1.9	1.6	2.0	16.1	14
Laag SC									
Hoog IQ	1.2	2.0	1.0	2.8	2.7	2.0	2.7	14.3	29
Hoog SC									

Men ziet dat wat het totaal aantal klachten betreft de jongens met een hoog IQ en een hoog schoolcijfer de minste problemen aanstrepen; de meeste klachten doen zich voor bij de leerlingen die zich niet goed op

school kunnen handhaven.

Het is bovendien duidelijk dat de overpresteerders meer klachten opleveren dan de onderpresteerders. Blijkbaar roept het voortdurend leveren van een te grote prestatie meer spanningen op dan het niet "tot z'n recht komen" ten aanzien van de schoolcijfers. Overigens is het merkwaardig dat de "hardlopers" niet zozeer klagen over school-, thuis-, of toekomstproblemen, als wel over relatieproblemen en persoonlijke problemen. Zou deze groep met hoge schoolcijfers en lage IQ's minder "getapt" zijn onder de leeftijdsgenoten?

Het heeft er alle schijn van, temeer omdat hun tegenvoeters, de "intelligente, luie" leerlingen wel bijzonder laag skoren in deze drie categorieën. Toch is de laatste groep niet optimistisch over de toekomst; ze strepen nog meer toekomstproblemen aan dan hun zwakke broeders.

Bij de meisjes (zie tabel 29) zien we een ander beeld. Weliswaar leveren ook hier de kinderen met een laag IQ en lage schoolcijfers verreweg de meeste klachten op, maar de intelligente meisjes met hoge cijfers komen hier niet met de minste klachten voor de dag. Dat zijn de intelligente, "luie" leerlingen. Opnieuw geeft deze groep opmerkelijk weinig problemen in de relatiecategorieën en die van de persoonlijke problematiek te zien.

Tabel 29

Gemiddeld aantal klachten van vier groepen leerlingen (meisjes)

	lich.	school	thuis	toek.	sexe	and.	zelf.	totaal	N
Laag IQ Laag SC	2.6	5.4	2.0	4.2	2.2	3.2	5.2	24.8	27
Laag IQ Hoog SC	2.3	3.0	0.9	4.2	2.2	2.7	3.9	19.25	12
Hoog IQ Laag SC	1.9	3.2	1.9	2.0	0.4	1.9	2.4	13.6	21
Hoog IQ Hoog SC	1.8	2.2	2.1	2.8	1.4	2.7	3.3	16.3	27

Nog duidelijker dan bij de jongens hebben ook hier de overpresteerders een hogere klachtenscore dan de onderpresteerders; eveneens geldt dat de problemen van de overpresteerders beslist niet in de schoolsfeer gekoncentreerd zijn.

De vier groepen per klas

Men kan, als gezegd, staande houden dat selectie van leerlingen op grond van intelligentie en schoolcijfers uit het totale materiaal niet korrekt is; de relatieve plaats van een leerling dient niet uitgedrukt te worden ten opzichte van alle leerlingen in deze (toevallige) steekproef, maar ten opzichte van zijn klasgenoten.

Dit procedé is in onderstaande analyse toegepast; uit elke klas werden de 25% (bij benadering) beste en de 25% slechtste leerlingen in termen van schoolcijfers zowel als intelligentie-quotiënten gelicht. Uit deze leerlingen konden per klas de bekende vier groepen (uiteraard niet gesplitst naar sexe) geformeerd worden.

In tabel 30 ziet men de resultaten van deze procedure. Uiteraard zijn er verschillen met tabellen 29 en 30 te konstateren, en wel in de eerste plaats vanwege het feit dat het hier deels andere leerlingen betreft, aangezien de eenheid nu de klas is. Maar bovendien zijn de jongens en meisjes samengevoegd, zodat eventuele verschillen tussen de sexen onzichtbaar geworden zijn.

Tabel 30

Gemiddeld aantal klachten van vier groepen leerlingen, per klas geselecteerd

	lich.	school	thuis	toek.	sexe	and.	zelf	totaal	N
Laag IQ Laag SC	1.9	4.7	2.0	3.2	2.3	2.4	3.5	20.2	62
Laag IQ Hoog SC	1.5	2.8	1.6	3.7	2.4	2.4	3.3	17.7	30
Hoog IQ Laag SC	1.2	4.0	1.3	2.4	0.8	1.3	1.9	13.0	32
Hoog IQ Hoog SC	1.4	2.3	1.5	2.9	1.9	2.6	2.8	15.4	72

Wat vooral opvalt is de positie van de onderpresteerders (hoog IQ, laag schoolcijfer). Deze leerlingen geven de minste problemen op in alle categorieën, behalve de schoolsfeer. De tendens die in de eerste benadering al zichtbaar was, heeft zich nu duidelijk versterkt. De onderpresteerders blijken zorgelozer te zijn dan de intelligente leerlingen met hoge schoolcijfers, behalve op het gebied van de schoolproblemen.

De overpresteerders zijn zorgelijke lieden, behalve op het punt schoolproblemen (zij halen hoge schoolcijfers). Die hoge schoolcijfers wreken zich in een groot aantal problemen in, als gezegd, vrijwel elke sektor.

De uitgesproken zwakke leerlingen (lage intelligentie en lage schoolcijfers) hebben uiteraard de meeste problemen. Het feit dat de school voor hen een te moeilijke opgave is, wreekt zich vooral in de categorieën schoolproblemen, thuisproblemen (opgejaagd door ouders?), lichamelijke klachten (psychosomatisch?), en persoonlijke problemen (twijfel aan zichzelf). Maar deze groep heeft blijkbaar eveneens moeite zich sociaal te handhaven (relatieproblemen), en maakt zich zorgen over de toekomst.

De uitgesproken goede leerlingen (hoge intelligentie en hoge schoolcijfers) schitteren niet door een grote mate van probleemloosheid. Uiteraard hebben zij, evenals de overpresteerders, weinig schoolproblemen. Maar op alle andere gebieden zijn zij allerminst probleemloos. In de categorie "relaties met anderen" geven zij zelfs meer problemen op dan elk van de andere drie groepen.

8.5 Samenvatting

Men heeft in dit hoofdstuk kunnen zien dat het aantal klachten dat een leerling opgeeft in het algemeen samenhangt met zijn gemiddeld schoolcijfer en niet met zijn intelligentie. Die samenhang is het sterkst voor zover het klachten in de schoolsfeer betreft. Maar ook voor de thuisproblemen gaat dat verband op. Lichamelijke klachten daarentegen schijnen, in het algemeen, geen verband te houden met intelligentie of schoolcijfers.

De echte "probleemkinderen" vinden we in de groep die op de verkeerde school zit (leerlingen met een te laag IQ en te lage schoolcijfers), terwijl de meest zorgeloze leerlingen in de groep "intelligente luiards" gevonden worden. De hardwerkende niet-intelligente groep levert eveneens vele probleemkinderen op, maar niet op het gebied van het schoolwerk. Het zal zeker de moeite lonen deze kinderen op te sporen en te begeleiden, vooral omdat zij in de klas niet zo zullen opvallen. De intelligente leerlingen met goede schoolcijfers tenslotte blijken minder zorgeloos dan wij veronderstelden.

9 PERSPEKTIEF

In het eerste hoofdstuk is al gesteld dat dit verslag het karakter van een interim-rapport draagt. Vele aspecten vragen om nadere uitwerking.

Eén van de meest belangwekkende punten, de kwestie van de geldigheid der resultaten, is nog niet of nauwelijks aan de orde gesteld. Men kan daarbij denken aan twee of drie facetten van geldigheid:

- 1) de generalisatie van de uitkomsten over een grotere populatie, en
- 2) de betrouwbaarheid van de uitkomsten,

In de derde plaats is uiteraard de betekenis van de uitkomsten van belang.

In de psychometrie is het gewoonte onderscheid te maken tussen "validiteit" - in de zin van: wat meet de lijst -, en betrouwbaarheid - in de zin van: krijg ik bij herhaling dezelfde uitkomsten - .

Over de validiteit zijn in hoofdstuk 1 al een paar opmerkingen gemaakt. Wij herhalen hier nog eens het daar gestelde, namelijk dat het zeer onwaarschijnlijk lijkt dat we in de toekomst een objektieve maat zullen vinden waaraan we onze uitkomsten zullen kunnen toetsen. Zo'n maat bestaat er niet. Problemen zijn reëel, voorzover het betreffende individu die problemen als reëel beschouwt. Men kan zich dus hoogstens afvragen of een enquête als deze een redelijk registratie-apparaat is van problemen, zorgen of klachten die betrokkenen dwarszitten. Daarbij komen we op de eerlijkheid, de openheid waarmee de lijst ingevuld is. De afname gebeurde zoals bekend, anoniem. Niettemin blijft het mogelijk dat een aantal leerlingen ondanks deze anonimiteit niet bereid geweest zijn hun grootste zorgen aan het papier toe te vertrouwen. Wij hebben daarop geen enkele check, of slechts een indirecte: de ontwerpers constateerden dat bij een vergelijkend onderzoek tussen anonieme afname en afname op naam het aantal aangestreepte problemen in de eerste situatie groter was. Daarbij is niet nagegaan of de aard van de aangestreepte problemen eveneens verschilde. Men verwacht dat bij afname op naam minder intieme, "bedreigende" problemen aangestreept zullen worden. Wij hebben hierover helaas geen gegevens. Men kan uiteraard stellen dat een niet-aangestreept probleem op dat

moment geen probleem voor betrokkene is. Bij een dergelijke natuurwetenschappelijke benadering is het van het grootste belang de omstandigheden waaronder de lijst afgenomen werd, nauwkeurig te beschrijven *)).

Hoe dit ook zij, wij hebben het vermoeden dat testkonstruktie in de "problemensektor" ook in de toekomst op het in de literatuur bekende "Von Münchhausen"-effekt aangewezen zal zijn: dat wil zeggen: de vragenlijst moet haar eigen maat zijn, en kan slechts vergeleken worden met andere vragenlijsten, "~~betelens~~^{bekentenis} literatuur" of "inzichten" van deskundigen.

Ten aanzien van de betrouwbaarheid staan we er iets beter voor: het is altijd mogelijk dezelfde groep voor een tweede of derde keer dezelfde lijst te laten invullen. Maar, gesteld dat er die tweede keer door hetzelfde individu andere problemen aangestreept zouden worden, dan weten we nog niet of dat komt omdat dat individu inmiddels, er is tijd verstreken, inderdaad andere problemen heeft gekregen (door veranderde omstandigheden of veranderd zelfinzicht), of dat de lijst een onbetrouwbaar registratie-apparaat is gebleken. In de psychometrie stelt men daarom de betrouwbaarheid nooit vast aan de hand van waarnemingen bij één individu, maar door middel van een vergelijking van gemiddelde groepsscores. De moeilijkheid is daarmee uiteraard maar gedeeltelijk opgelost.

Men kan zich verder uit deze moeilijkheden trachten te redden door zich op een pragmatisch standpunt te stellen, en te betogen dat problemen die ééns en daarna niet weer aangestreept zijn, niet de moeite waard zijn. Daarbij laat men in het midden of die aanstreping het gevolg was van het feit dat dat probleem maar van kortdurende aard was, of dat het een verkeerde registratie betrof. Bij zo'n aanpak staat men uiteraard steviger in z'n schoenen als het gaat om syndromen, dan om aparte problemen.

De opstellers van de lijst voerden een experiment uit, waarbij ze de lijst tweemaal achtereen met een korte tussenpoos afnamen, en bij de tweede afname vroegen, welke omstandigheden in die tussentijd veranderd waren. Met deze korrektie bleek de lijst een zeer betrouwbaar registratie-apparaat (Mooney, Manuel 1950).

Het ligt ook in ónze bedoeling de lijst, zo mogelijk, nog eens af te nemen bij tenminste een deel van de onderzoeksgroep.

---

*) Deze benadering is meer gedragswetenschappelijk dan psychologisch. Ze werd destijds door Watson geïntroduceerd als "behaviorism".

Ten aanzien van de generaliseerbaarheid van de resultaten naar andere, niet-onderzochte groepen, zijn wij tamelijk optimistisch. Gezien de grote overeenstemming van onze uitkomsten met die, verkregen in Amerika op diverse "high-schools", geloven we dat men zeker ook binnen Nederland op andere middelbare scholen wel soortgelijke uitkomsten zal verkrijgen. Een andere zaak is de generalisatie van de uitkomsten naar andere groepen jongeren, bijvoorbeeld niet-studerenden, of studenten. De lijst voor studenten, en die voor jonge volwassenen is inmiddels door ons vertaald. Wij hopen gelegenheid te kunnen vinden ook met deze lijsten te experimenteren.

We zullen hier geen overzicht geven van de belangrijkste resultaten: dat zou om verscheidene redenen weinig zinvol zijn: in de eerste plaats is de materie die in de verschillende hoofdstukken behandeld is, vooralsnog te divers om onder één noemer gebracht te kunnen worden. Bovendien is zoveel mogelijk aan het eind van de hoofdstukken of andere, min of meer zelfstandige tekstgedeelten al een samenvatting gegeven. Een samenvatting van samenvattingen lijkt ons wat te veel én tegelijkertijd te weinig van het goede.

LITERATUUR

- AMOS, R.T. & R.M. WASHINGTON: A comparison of pupil and teacher perceptions of pupil problems. *Journal of educational psychology* 5, vol. 51 (1960) 255-8.
- BOON VAN OSTADE, A.H.: *De iteratieve clusteranalyse*. Nijmegen, 1969.
- GORDON, L.V. & R.L. MOONEY: *The Mooney problem checklists*. New York, 1950.
- GORDON, L.V. & R.L. MOONEY: *Manuel I, II of the Mooney problem checklists*. New York, 1950.
- GROEN, M.: *Schoolkeuze en schoolsucces*. Groningen (1967), 1969.
- GROOT, A.D.: *Vijven en zessen*. Groningen, 1966 e.v. drukken.
- JACKSON, P.W. & J.W. GETZELS: Psychological health and classroom functioning. *Journal of educational psychology*, vol. 50 (1959) 295-300.
- MERTON, R.K.: *Social theory and social structure toward the codification of theory and research*. Columbia University, 1951 (second printing) 179-80.
- OTIS, A.S.: *Otis quick-scoring mental ability tests*. New York (1939), 1954.
- WHERRY, R.J. & M. GAYLORD: A method for factoring large numbers of items. *Psychometrika* 18 (1943) 161-79.

LIJST VAN TABELLEN

	<u>pag.</u>
1 : Sexe en leeftijd	19
2 : Aantal problemen, door 20% of meer van een leeftijds- groep aangestreept	20
3 : Aantal ernstige, minder ernstige en onbelangrijke problemen per categorie	23
4 : Aantal frekvent aangestreepte uitspraken per categorie. De categorieën zijn naar het aantal ernstige klachten gerangschikt	35
5 : Interkorrelatie en interne consistentie der klusters (jongens)	41
6 : Interkorrelatie en interne consistentie der klusters (meisjes)	42
7 : Klachten in kluster 1, ingedeeld naar de a priori categorieën	43
8 : Klachten in kluster 2 (meisjes) en 3 (jongens) ingedeeld naar de a priori categorieën	44
9 : Indeling van de problemen waarover de leerlingen volgens eigen opgave het meest over inzitten, per klas	49
10 : Gemiddeld aantal problemen per categorie, per school	59
11 : Verschillen tussen de sexen	60
12 : Overzicht van het aantal "probleemgevallen", aangegeven door de klasseleraar, respectievelijk de rektor, in pro- centen van het totaal aantal leerlingen van de betrokken school	63
13 : Rangorde van de probleemgebieden zoals ze door de leraren en leerlingen werden aangegeven (A)	64
14 : Rangorde van de categorieën zoals ze door de leraren, respectievelijk leerlingen zijn aangegeven (B)	64
15 : Samenhang van problemen op school en problemen thuis in de beoordeling van de leraren	65
16 : De χ^2 -toets voor de beoordeling van de leraren ten op- zichte van de zelfbeoordeling van de leerlingen, gesplitst naar jongens/meisjes	66
17 : Overzicht van het aantal probleemgevallen aangegeven door de schoolarts, gesplitst naar de drie subgroepen, in pro- centen van het totaal	68
18 : De χ^2 -toets voor de beoordeling van de schoolarts ten opzichte van de leerlingen gesplitst naar aangeraden, niet en eigen initiatief	69

LIJST VAN TABELLEN (vervolg)

	<u>pag.</u>
19 : De χ^2 -toets voor de beoordeling van de schoolarts ten opzichte van de leerlingen door zichzelf, gesplitst naar jongens/meisjes	69
20 : Frekwentieverdeling van de intelligentiequotiënten in kumulatieve percentages	74
21 : Frekwentieverdeling van de gemiddelde schoolcijfers op het Paasrapport (kumulatieve percentages)	76
22 : Kruistabellen, intelligentie en schoolcijfers over het totale materiaal, gesplitst naar jongens en meisjes	77
23 : Schoolcijfers en klachten	79
24 : Schoolcijfers en 75%-grens van de klachten per categorie	80
25 : Intelligentie en klachtenscore	81
26 : Intelligentie en 75%-grens per categorie	82
27 : Het verband tussen intelligentie, schoolcijfers en klachtencategorieën (positief = +; negatief = - ; geen verband = = ; grillig = ?)	83
28 : Gemiddeld aantal klachten van vier groepen leerlingen (jongens)	84
29 : Gemiddeld aantal klachten van vier groepen leerlingen (meisjes)	85
30 : Gemiddeld aantal klachten van vier groepen leerlingen, per klas geselecteerd	86

OVERZICHT PER KATEGORIE VAN HET AANTAL ENKELE EN DUBBELE AANSTREPINGEN

- N.B.: - Het aantal enkele aanstrepingen is gegeven in percenten van het totaal aantal leerlingen (N=731=100%).
- Het aantal dubbele aanstrepingen is gegeven in percenten van het aantal enkele aanstrepingen.

<u>Lichamelijke problemen</u>	<u>enkel</u>	<u>dubbel</u>
Ik krijg niet genoeg slaap	20.2	25.2
Ik heb vaak last van hoofdpijn	14.6	21.2
Ik ben gauw moe	10.8	26.9
Ik rook te veel	10.1	35.6
Ik heb veel last van verkoudheid en/of voorhoofdsholte- ontsteking	9.8	37.9
Ik kom te weinig buiten	9.3	8.6
Ik ben te dik	7.4	39.2
Ik vat snel kou	7.0	17.1
Ik heb vaak geen trek als ik moet eten	6.2	12.9
Ik zie er slecht uit en/of heb last van een ongezonde huid	6.0	35.0
Ik ben te klein voor mijn leeftijd	5.7	38.6
Ik kan slecht zien	5.6	21.4
Ik voel me vaak niet lekker	5.1	19.6
Ik ben niet zo gezond als ik zou moeten zijn	4.8	16.7
Ik heb vaak buikpijn	4.1	24.4
Ik heb moeilijkheden met mijn voeten	4.1	19.5
Ik ben te lang voor mijn leeftijd	3.8	21.0
Ik heb een slecht figuur	3.8	31.6
Ik zie er niet aantrekkelijk uit	3.8	39.5
Ik ben te mager	3.6	12.3
Ik eet de verkeerde dingen	3.4	32.4
Ik heb last van mijn tanden	3.3	15.2
Ik ben niet zo sterk als de anderen	3.3	9.1
Ik spreek moeilijk	2.9	38.0
Ik heb vaak keelpijn	2.5	28.0
Ik kan vaak niet naar school omdat ik ziek ben	2.1	33.3
Ik ben bang dat ik geopereerd zal moeten worden	1.9	36.8
Ik ben erg onhandig en lomp	1.5	0.0
Ik heb een slecht gehoor	0.7	14.3
Ik word sterk gehinderd door een ernstig lichaams- gebrek	0.3	33.3

<u>Schoolproblemen</u>	<u>enkel</u>	<u>dubbel</u>
Ik kan mijn gedachten moeilijk bij mijn werk houden	29.7	28.6
Ik heb moeite met wiskunde	23.9	23.4
Ik besteed niet genoeg tijd aan mijn huiswerk	22.4	23.2
Ik kan niet met een bepaalde leraar niet opschieten	21.6	23.6
Ik heb geen interesse in bepaalde vakken	21.5	17.7
Ik vind het vervelend om een mondelinge beurt te krijgen	20.2	13.4
Ik ben al eens blijven zitten	17.4	23.0
Er wordt te weinig gediskussieerd in de klas	15.9	14.5
Ik ben bang dat ik blijf zitten	15.3	38.6
Ik krijg lage cijfers op school	13.7	32.9
Wij krijgen te veel huiswerk	13.7	27.0
Ik voel me te veel gedwongen om vakken te doen waar ik een hekel aan heb	13.5	31.1
Ik heb moeite met grammatika en spelling	11.6	31.0
Het schoolsysteem is te strak	10.7	17.8
Ik vind het vervelend om hardop in de klas iets te zeggen	11.4	18.4
We hebben een saaie klas	10.8	24.1
Ik ben bang voor proefwerken	9.8	21.4
Ik vind het vervelend om schriftelijk overhoord te worden	9.6	10.4
Ik heb een hekel aan leren	8.9	29.2
Ik voel me vaak onrustig als ik in de klas zit	7.9	29.1
Ik heb een slecht geheugen	7.0	17.1
Ik lees langzaam	6.4	18.8
Ik heb een hekel aan school	5.1	29.4
De leraren houden zichzelf niet aan wat ze ons leren	4.4	15.9
Wij krijgen te weinig vrijheid in de klas	3.1	32.3
Boeken interesseren mij niet	2.9	27.6
Ik ben bang op school niet mee te kunnen	2.7	59.3
Ik heb moeite met schrijven	2.3	34.8
De schoolboeken zijn moeilijk te begrijpen	1.4	7.1
Ik ben te dom	1.1	45.5

<u>Problemen thuis</u>	<u>enkel dubbel</u>	
Ik vertel mijn ouders niet alles	16.1	7.5
Ik kan thuis bepaalde problemen niet uitpraten	13.3	30.8
Mijn ouders werken te hard	10.3	28.2
Ik maak mij zorgen over iemand uit ons gezin	9.3	31.2
Mijn ouders hebben ouderwetse ideeën	9.2	15.2
Ik heb veel verschil van mening met mijn ouders	8.2	26.8
Mijn ouders verwachten te veel van mij	7.5	34.7
Mijn ouders begrijpen mij niet	7.3	30.1
Er is vaak ruzie thuis	6.8	48.5
Ik ben te brutaal tegen mijn ouders	6.0	16.7
Ik zou graag in een andere buurt willen wonen	5.7	24.6
Mijn ouders hebben aanmerkingen op mij	5.6	21.4
Ik wil thuis meer vrijheid	5.6	41.1
Ik word thuis nog als een kind behandeld	5.5	25.5
Ik kan niet goed opschieten met een van mijn broers/ zussen	5.5	21.8
Ik kan niet goed opschieten met mijn vader	4.9	36.7
Ik ben enig kind	4.5	33.3
Mijn ouders zijn gescheiden	4.4	36.4
Er is pas iemand bij ons overleden	3.1	25.8
Een van mijn ouders is overleden	2.7	18.5
Ik kan niet opschieten met mijn moeder	2.7	37.0
Ik zou graag van huis weglopen	2.7	25.9
Mijn ouders nemen alle beslissingen voor mij	2.6	15.4
Ik wil dingen die mijn ouders mij niet willen geven	2.6	38.5
Ik heb nooit eens plezier met mijn vader of moeder	2.1	52.4
Mijn ouders vertrouwen mij niet	2.1	33.3
Er is iemand ernstig ziek bij ons thuis	1.8	61.1
Mijn ouders trekken mijn broer/zusje voor	1.5	20.0
Mijn ouders hebben een hekel aan mijn vrienden/ vriendinnen	1.5	20.0
Ik woon niet bij mijn ouders	0.7	42.9

<u>Zorgen over de toekomst of geld</u>	<u>enkel dubbel</u>	
Ik zou graag goede raad willen hebben over wat ik na deze school zal gaan doen	22.4	22.8
Ik zou graag willen weten voor welk vak ik geschikt ben	20.7	25.6
Ik zou meer over de universiteit willen weten	19.8	17.2
Ik zou graag zelf wat geld verdienen	17.6	17.6
Ik zou willen dat ik wist wat ik later moet gaan doen	17.5	25.1
Ik zou wat meer over verschillende beroepen willen weten	17.2	19.2
Ik vraag me af wat er met je gebeurt als je sterft	16.4	25.6
Ik vraag me af of de volgende klas erg moeilijk zal zijn	15.6	18.6
Ik zou graag een paar uur per week geld willen verdienen	14.9	18.1
Ik moet een vakantiebaantje hebben	14.2	12.7
Ik geef mijn geld te gemakkelijk aan nutteloze dingen uit	12.6	23.8
Ik vraag me af of ik na deze school nog verder zal leren	12.3	27.6
Ik weet niet goed wat ik nu eigenlijk wil	10.9	26.6
Ik zou wat meer dingen voor mezelf willen kopen	10.7	9.3
Ik maak me zorgen over de militaire dienst	8.3	34.9
Ik vraag me af of ik ooit zal trouwen	8.1	19.8
Ik heb te weinig zakgeld	7.8	19.2
Ik vind het moeilijk om de goede dingen te kopen	7.7	13.0
Ik zou meer over het zakenleven willen weten	6.0	25.0
Ik ben bang voor de toekomst	5.6	39.3
Ik heb minder geld dan mijn vrienden	5.2	13.5
Ik moet mijn ouders om geld vragen	5.1	13.7
Ik vraag me af of ik wel op de goede school zit	4.9	32.7
Wij hebben thuis geldzorgen	4.8	54.2
Ik heb te weinig mooie kleren	4.5	33.3
Wij hebben thuis geen televisie	3.4	20.6
Ik heb geen vast zakgeld	2.1	14.3
Ik wil zo snel mogelijk van school om een baan te zoeken	1.5	26.7
Ik moet te hard werken voor het geld dat ik krijg	0.5	20.0
Ik weet niet hoe ik aan een baan moet komen	0.4	25.0

<u>Problemen in de relaties met leden van de andere sexe</u>	<u>enkel</u>	<u>dubbel</u>
Ik vind het belangrijk dat ik er leuk en vlot uitzie	20.9	21.5
Ik vind het moeilijk om een gesprek gaande te houden	20.4	18.6
Ik heb te weinig vrije tijd	16.1	20.5
Ik vraag me af of ik nu verliefd ben of niet	13.1	19.8
Ik krijg geen kans om te doen waar ik zin in heb	7.7	29.9
Ik voel me in gezelschap slecht op mijn gemak	7.7	29.9
Ik heb thuis geen plaats om mijn vrienden/vriendinnen uit te nodigen	7.5	28.0
Ik vind het moeilijk om met iemand van de andere sexe uit te gaan	6.6	21.2
Ik zou niet weten hoe ik een afspraakje moest maken	6.4	18.8
Ik vraag me af hoe ver ik kan gaan bij het vrijen	6.4	34.4
Ik denkt te veel aan jongens/meisjes	6.3	25.4
Ik mag de auto van thuis niet gebruiken	6.0	23.3
Ik zou meer over sex willen weten	5.6	26.8
Ik heb nooit eens een afspraakje	5.3	30.2
Ik vraag me af of ik aan vaste verkering zal beginnen	5.2	23.0
Ik word meestal wat verlegen als er over sex gepraat wordt	5.1	15.7
Ik krijg te weinig gelegenheid om naar feestjes te gaan	4.8	43.8
Ik maak me zorgen over mijn vriendinnetje	3.8	18.4
Ik mag meestal 's avonds de deur niet uit	3.6	30.6
Ik weet niet goed hoe ik me in gezelschap moet gedragen	3.3	48.6
Ik maak me zorgen over mijn vriendje	3.3	36.4
Meisjes schijnen mij niet leuk te vinden	3.0	36.7
Ik zou meer over meisjes willen weten	2.7	14.8
Jongens schijnen mij niet leuk te vinden	2.6	38.5
Ik weet niets leuks te doen in mijn vrije tijd	2.6	53.9
Ik weet niet hoe ik me moet gedragen als ik een afspraakje heb	2.6	15.4
Ik zou meer over jongens willen weten	2.3	30.4
Ik zou graag op dansles willen	2.1	14.3
Ik mag niet omgaan met degenen die ik leuk vind	1.8	27.8
Ik mag geen afspraakjes maken	0.1	100.0

<u>Problemen in de relaties met anderen</u>	<u>enkel</u>	<u>dubbel</u>
Ik ben nogal verlegen	22.2	31.5
Ik heb een hekel aan vechten	19.0	20.0
Ik ben bang om iemands gevoelens te kwetsen	18.7	16.6
Ik trek me de dingen te snel aan	16.3	22.7
Ik mis iemand heel erg	14.2	49.3
Ik maak moeilijk vrienden/vriendinnen	12.9	28.7
Ik ben koppig	11.5	18.3
Ik zou willen dat de mensen me beter kenden	10.7	24.3
Ik heb een hekel aan iemand	10.5	21.0
Ik word te gemakkelijk door anderen beïnvloed	10.3	18.5
Ik voel me niet op mijn gemak als ik bij iemand op bezoek moet	8.8	25.0
Ik zou graag wat vriendelijker willen zijn	7.8	23.1
Ik heb een hekel aan diskussiëren	6.6	12.1
Er heeft iemand een hekel aan mij	5.3	22.6
Ik verlies snel mijn zelfbeheersing	5.1	21.6
Ik ben jaloers	4.9	32.7
Ik kan degene aan wie ik een hekel heb moeilijk uit de weg gaan	4.5	17.8
Ik weet niemand met wie ik mijn moeilijkheden kan bepraten	4.2	42.9
De mensen hebben aanmerkingen op mij	2.3	21.7
Ik word er altijd buiten gehouden	1.9	36.8
Ik zou meer op de anderen willen lijken	1.9	52.6
Ik word nooit eens als leider gekozen	1.8	55.6
Ik word behandeld als iemand die er niet bijhoort	1.6	25.0
Ze roddelen over mij	1.2	58.3
Niemand begrijpt mij	1.2	25.0
Ik word altijd geplaagd	1.1	63.6
Ze maken grapjes over mij	1.1	12.5
Ze mogen mij niet	1.1	27.3
Ik heb verkeerde vrienden	0.4	25.0
Niemand vindt mij aardig	0.4	25.0

<u>Persoonlijke problemen</u>	<u>enkel</u>	<u>dubbel</u>
Ik heb weinig zelfvertrouwen	22.6	27.9
Ik ben bang om fouten te maken	19.4	20.6
Ik zit vaak te dromen	18.7	15.5
Ik probeer een slechte gewoonte af te leren	17.4	20.7
Ik ben nogal zenuwachtig	17.0	30.0
Ik vind het moeilijk om over mijn problemen te praten	14.5	36.6
Ik vat de dingen te zwaar op	13.8	21.7
Ik ben niet altijd even eerlijk als ik zou moeten zijn	13.1	20.6
Ik vergeet veel	11.1	18.9
Ik denk veel na over godsdienst	10.5	15.2
Ik wind me te snel op	10.0	19.0
Ik zwicht snel voor verleidingen	10.0	29.0
Ik kan mezelf bepaalde fouten die ik heb begaan niet vergeven	10.0	19.0
Ik erger me aan vloeken en smerige verhalen	9.8	21.4
Ik heb weinig eigen initiatief	9.7	19.6
Ik ben lui	9.6	26.0
Ik neem de dingen niet ernstig genoeg	9.4	12.8
Ik kan moeilijk ergens toe besluiten	9.2	31.5
Soms zou ik willen dat ik nooit geboren was	7.9	27.9
Ik vertel soms leugens zonder dat er een reden voor is	7.7	15.6
Er mislukt zo vaak iets wat ik doe	7.0	22.9
Ik heb te weinig zelfbeheersing	7.1	16.9
Ik maak me te veel zorgen	6.8	38.2
Ik schaam me over iets dat ik gedaan heb	6.7	22.4
Ik heb niet evenveel plezier als de anderen	3.4	23.5
Ik heb te weinig verantwoordelijkheidsgevoel	2.7	14.8
Ik ben bang dat ik in moeilijkheden kom	2.3	17.4
Ik heb vaak nachtmerries	1.6	43.8
Ik ben gestraft om iets dat ik niet gedaan heb	1.5	66.7
Ik ben bang dat God me zal straffen	1.5	46.7